

KUR'AN-I KERİM'DE ADÂLET (ADL) KAVRAMI

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ELMALI¹

GİRİŞ

**Adâleti ifâde eden temel kelimelerin Kur'an-ı Kerim'deki
kullanımı ve lugavî anlamları.**

İslamiyette fevkalâde büyük bir öneme sahip olan adâlet kavramının Kur'an-ı Kerim'de esas itibariyle عدل ('ADL) ve نسط (KST) temel kökleriyle ifâde edilmiş olduğunu görürüz. Burada önce bu köklerin Kur'an'daki genel kullanım durumuna, sonra da lugavî anlamlarına temas edeceğiz. İlgili diğer bazı kelimeler ise ileriki kısımlarda ele alınacaktır.

عدل (ADL) kökü: Kur'an-ı Kerim'de, yarısından çoğu medenî olan yirmi dört pasajda yirmi sekiz defa zikredilmiş bulunan bu kökün, fiil-i mazî -bir yerde ve Allah hakkında-, fiil-i muzarî -doğrudan veya أن i masdariye ile-, masdar (isim) -en çok- ve emir -iki yerde emr-i hâzır -sîgalarıyla kullanıldığı görülür. Emir ifâde eden başka fiillerle terkip yapılması durumunda ise esas itibariyle عدل masdarının ب harf-i cerrîyle (بالعدل şeklinde) kullanımı söz konusudur. Bu farklı sîgaların kullanılmasında ayetlerin nüzûl seyri itibariyle herhangi bir hususiyetin varlığı müşahade edilmemiştir. "Adâlet" sîgası Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir.

نسط (KST) kökü: Bu kökün ise Kur'an'da yirmi dört pasajda yirmi yedi defa -iki yerde geçen نسطاس kelimesinin de aynı kökten geliyor olması durumunda-, kullanıldığı ve bu kullanımın -bir yerde -emir (واُنسطوا), -iki yerde-

¹ Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD Öğretim Üyesi.

ن i masdariye ile birlikte fiil-i muzarî, لَمَسَطِينَ şeklinde üç, لَمَسَطِينَ şeklinde de iki yerde olmak üzere ism-i fâil, iki yerde ism-i tafdîl (مَسَطًا) ve bu yerlerin dışında ise masdar (الْمَسَاطِ) - مَسَطًا kelimesinin menşei hakkındaki mezkûr mülâhaza mahfuz olmak üzere -sîgasıyla olduğu anlaşılmaktadır. Masdar kalıbındaki مَسَطًا bir yerde sıfat olarak kullanımının dışında- içinde yer aldığı cümlelerin fiiline b-harf-i cerrîyle (بِالْمَسَاطِ) şeklinde) bağlanmıştır. Bu kökün geçtiği pasajların da yarıdan fazlasının medenî olduğu görülmektedir.

عدل (ADL) kökünün lugavî anlamları:

Bu kök Kur'an'da geniş mânâ alanı olan bir köktür. Lâzım olarak kullanıldığı gibi müteaddî olarak da kullanılmakta ve aldığı harf-i cerlere göre anlamında çeşitli değişiklikler meydana gelmektedir. Rağîb Isfahânî, 'adl (عَدَلَ) 'adâlet (عَدْلًا) ve mu'âdelet (المُعَادَلَة) kelimelerinin müsâvât (eşit olma, denk olma) mânâsını iktiza eden lafızlar olduğunu söyler.² Burada önce bu kökün Kur'an'da kullanılan veya kullanılmış olması muhtemel kalıpları itibariyle taşıdığı bazı lugavî mânalarını görelim.

— İbn Manzûr, 'adl'in şu anlama geldiğini bildirir: "Ruhlarda doğru, düzgün, (müstakîm) olduğu anlaşılan şey, husus"³

— Pekçok lugatta عَدَلَ وَعَدْلًا وَعَدْلًا وَعَدْلًا وَعَدْلًا kalıbının, hüküm vermede "insafla davranma" anlamını taşıdığı ve aksinin ise zulmetmek olduğu ifade edilmektedir.⁴ Yine İbn Manzûr, yukarıdaki 'adâlet, 'udûlet, ma'dilet ve ma'delet kelimelerinin hepsinin 'adl ile aynı anlamda olduğunu söyler.

— عَدَلَ وَعَدْلًا: الشَّيْءُ bu kalıbın ise şu anlama geldiği kaydedilmektedir.

"Bir şeyi doğrultmak (أَقَامَ), kıvamına koymak, biçimlendirmek (أَوَّامًا), tesviye etmek, düzene koymak, düzeltmek, düzgünleştirmek (أَسَوَّى)". "Beni, (haksızlığa) meylettiğim zaman, sikâfda- ok düzeltme aleti- okun doğrultulduğu gibi beni doğrultan (عَدْلُونِي) bir cemaat içinde yaratan Allah'a hamdolsun." Sözü'nün Hz. Ömer (ra)'a atfedildiğini bildiren İbn Manzûr bu kullanım ile ilgili olarak ise şu bilgileri verir: Her doğrultma (أَقَامَ); عَدَلَ anlamındadır. Arapça'da şöyle denir: عَدَلْتُ الشَّيْءَ فَأَعْتَدَلْتُ yani, ben bir şeyi düzelttim, doğrulttum, düzgünlük verdim; o da düzeldi, doğruldu, düzgün oldu, i'tidal buldu. Şu söz de bu anlamdadır:

2 Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (İstanbul 1986) 'adl md.

3 Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mülkrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut), 'adl md.

4 Heyet, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsî*, (Larousse 1989) 'adl md.; Heyet, *el-Müncid fi'l-Luğâ ve'l-A'lâm*, (Beyrut 1962), 'adl md.

وَعَدَلْنَا مِثْلَ بَدْرِ فَاَعْتَدَلْ

Yani, biz Ay'ı doğrulttuk, o da doğruldu. Her düzeltilmiş, doğrultulmuş (müsekkef) da mu'tedildir.⁵

Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte görmekte olduğumuz kalbın sonucu olarak ortaya çıkmış olan bu عدل (i'tidâl) kelimesi de bizim için önem taşımaktadır. Lugatlar, i'tidalin yukarıda kaydedilen "düzgünleşme, düzgün olma" (مستدماً) anlamının yanı sıra, "kemmiyet ve keyfiyetçe iki hal arasında orta yerde bulunma" anlamını da taşıdığını belirtirler. Meselâ; mu'tedil bir hava; sıcaklıkla soğukluk arasında bir hava demektir.⁶ Lisânu'l-'Arab'da yine i'tidal kelimesiyle ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Her tenasüp içerisine girmiş bulunan, i'tidal bulmuş olur."

عدال : عدلاً وَاَعْدُولاً : الشيء بالشيء — "Bir şeyi başka bir şeye müsâvî, eşit yapmak, kılmak" anlamındadır. Denilmiştir ki, 'adl; bir şeye, aynı cinsten olmayan başka bir şeye nispetle düzen ve kıvam vererek nihayet onu onun misli yapmaktır. عدال فلاناً بفلان de "bir kimseyi başka bir kimseye denk tutmak, eşit yapmak, birisini diğerinin benzeri ve yakını saymak" demek olmaktadır.⁷

عدال : (صرف) Çevirmek anlamına gelmektedir.⁸ Meselâ: عدال لى كذا — "Hayvanı yola çevirmek" anlamındadır.⁹

عدال : عدلاً وَاَعْدُولاً — "Udül etmek, meyletmek, inhiraf etmek anlamına gelir. Coğu kez عر harf-i cerrîyle kullanılır. Bir şeyden başka bir şeye meyletmek demek olur.¹⁰

عدال (الشيء) : İbn Manzûr, bu kalıbın anlam bakımından gibi olduğunu söylerken¹¹, Kaffâl de, bazılarının عدال ile عدال nin aynı anlamda olduğunu söylediklerini nakleder.¹²

5 İbn Manzûr, a.e., 'adl. md.

6 el-Mu'cemu'l-'Arabî el-Esâsi, 'adl md.

7 İbn Manzûr, a.e., 'adl md.; İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Ğimâti, Kitabu't-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzil (Kahire), 4/350; Âlûsi, Ebu'l-Fadl Şihabu'd-Din Mahmud el-Âlûsi, Rûhu'l-Ma'âni fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni, (Beyrut), 30/64; el-Mu'cemu'l-'Arabî el-Esâsi, 'adl md.

8 Taberî, Ebu Câ'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî: Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vî-i Âyi'l-Kur'an, (Mısır 1968), 30/80; İbn Manzûr, a.e., 'adl md.; Razî, Fahu'd-Din er-Razî, et-Tefsîru'l-Kebîr, (Beyrut) 31/80-81; Elmahlî, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, (Eser Kitabevi 1971), 9/5637-38.

9 Dr. Halîl el Curr, el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Hadis, (Larousse, Paris 1973), 'adl md.

10 İbn Manzûr, a.e., 'adl md.; el-Mu'cemu'l-'Arabî el-Esâsi, 'adl md.

11 İbn Manzûr, a.y.

12 Âlûsi. a.y.

— Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve "adâlet, hakkaniyet, doğruluk, istikamet, orta yol, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi anlamlara gelen عَدْلُ ('adl) kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında ise -mübâlağa ile- çok âdil anlamındadır.

Masdar olan 'adl kelimesinin, 'udûl, meyil, çevirme gibi anlamları bir tarafa bırakılacak olursa esas itibariyle "'adâlet" ile aynı mânâda kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla biz de bu çalışmamızda bazı özel durumların dışında 'adl ve 'adâlet kelimelerini eş anlamlı olarak kullanacağız.

قَسَطَ (KST) kökünün lugavî anlamları:

— القَاسِطُونَ ve أَقْسَطَ, الْقَسِطُ kalıpları: Kur'an-ı Kerim'de farklı kalıplarla ve bazen de birbirine zıt anlamlarda kullanılan قَسَطَ kelimesinin aslı hakkında iki görüşün bulunduğunu görmekteyiz: Birincisi Rağîb İsfahânî'ye aittir. O, şöyle der: الْقَسِطُ; adâletli pay, nasib.. demektir. الْقَسِطُ başkasının nasibini almaktır ki bu, zulümdür. الإِنْسَاطُ da, başkasının nasibini vermektir. Bu ise insafla davranmaktır. İşte bundan dolayı kişi zulmettiği, meylettiği zaman قَسَطَ; adâletle davrandığı zaman ise أَقْسَطَ denir. (Cinn sûresi 14-15 inci ayetlerde geçen الْقَاسِطُونَ kelimeleri zalimler, haktan sapanlar anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de bu yerin dışındaki bütün kullanımlar ise diğer anlamı taşımaktadır.)¹³ Diğer görüş ise Tabresî'ye aittir: Ona göre bu kelimenin aslı "meyletmek" anlamına gelmektedir; eğer hak cihetine olursa bu, adâlet olur - إن الله يحب المقسطين (Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.)¹⁴ kavli sübhânîsinde olduğu gibi-, ve eğer bâtil cihetine olursa, bu sefer de zulüm (cevr) olmuş olur. واما القاسطون فكانوا لجهنم حطباً (Zalimlere, haktan sapanlara gelince, onlar Cehennem'e odun olurlar)¹⁵ ayetinde olduğu gibi-. Bu iki görüşü de kaydeden Âlûsî, birincisini evlâ bulmaktadır.¹⁶

Fahreddin Râzî ise bu anlam farklılaşmasını soru-cevap içerisinde şöyle izah eder. الْقَسِطُ, masdar olmayan bir isimdir; masdar olmayan isimler, قَسَطَ kalıbına sokularak kullanılırlarsa, قَسَطَ (isbat ve tesbit etme) anlamını kazanırlar. Kişi "kıst"ı emrettiğinde veya onu isbat ettiğinde عَدْلَ (âdil davranmak) anlamındaki قَسَطَ kullanılır. قَسَطَ ya gelince, bu, masdar olmayan isimden

13 Rağîb İsfahânî, a.e., kst md.

14 Hucurat 9.

15 Cın 15.

16 Âlûsî. a.e., 8/106-107.

yapılmış bir fiildir ve aslında madar olmayan ismin fiile dönüştürülmesi durumunda aslıdaki anlamın değişmesi muhtemeldir. Buna göre de الْقَاسِطُ ile الْقَسِطُ in asıllarının bir olmadığını söylemeye ihtiyaç kalmaz.¹⁷ الْقَسِطُ kelimesinin masdar olduğunu bildiren ve جَارَ قَسَطَ kalıbının جَارَ (zulmetmek) anlamında olduğunu söyleyen İbn Manzûr ise اَنْقَطَ daki hemzenin selb (olumsuzluk) için olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Ebu Hayyan; جَارَ قَسَطَ (zulmetmek) ve عَدَلَ (âdil davranmak) anlamlarında, اَنْقَطَ'nın ise يَنْقَطُ (âdil davranmak) anlamında kullanıldığını ifade eder.¹⁹ İbn Manzûr da, Ebu Hayyan'ın verdiği bu bilgiyi vermekte - الْقَسُوطُ fiilinin masdarı olarak zikrederek-, fakat bu bilgi, onun yukarıdaki yorumu ile uyuşmamaktadır. Yine o, اَنْقَطَ zulmetmek (cevr); الْقَسُوطُ ise zulmetmek (cevr) ve haktan 'udül etmektir, der.²⁰

Mücahid ise الْقَسِطُ kelimesinin Rumca'da, 'adl anlamında olduğunu söylemektedir.²¹

Ferrâ, Kur'an'da iki yerde geçen الْجَائِرُونَ الْقَاسِطُونَ kelimesinin, الْجَائِرُونَ الْكَافِرُونَ (kâfir zalimler), الْمَقْسُوطُونَ un ise الْعَادِلُونَ الْمُسْلِمُونَ (müslüman âdiller) anlamlarını taşıdığını bildirmektedir.²² Bizi burada esas ilgilendiren ise Kur'an'daki الْقَسِطُ, الْقَسِطُ ve قَسَطَ kelimeleridir.

— قَسَطَ : Mümtahine-8 ayetindeki وَتَقْسُطُوا إِلَيْهِمْ (onlara âdil davranmanızı..) kısmına "onlara adâleti ulaştırmanızı veya adâletle ulaşmanızı.." anlamını veren Âlûsî, bu fiilin "iletme, ulaştırma, ulaşma" (أَفْضَاءُ) anlamını taşıdığını ve bunun için de إِلَى ile ta'diye edildiğini söylemektedir.²³ Bu kalıpta özellikle, hissesini vermek anlamının vurgulandığı göze çarpmaktadır.

17 Râzi. a.e., 29/91.

18 İbn Manzûr. a.e., kst. md.

19 Âlûsî. a.e., 3/60-61

20 İbn Manzûr. a.y.

21 Kurtûbî. Ebu Abdillâh Muhammed Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, el-Camî' li Ahkâmî'l-Kur'an, (Beyrut 1965-66), 17/155.

22 İbn Manzûr. a.y.

23 Âlûsî. a.e., 28/74.

— قسط (Bakara-282 ve Ahzab-5 ayetlerinde ism-i tafdil kalıbı ile): قسط kalıbının da söylenildiği gibi عدل anlamında kullanılabilir olması قسط ya sadece حار (zulmetmek) anlamını verenlerin aksine²⁴, Kur'an'da iki yerde geçen bu قسط kelimesinin "daha adâletli, âdil veya esas adâletli, doğru" anlamında olarak²⁵, sülâsî mücerred kökenini daha iyi açıklayıcı olabilmektedir. Yoksa عدل bâbından gayr-i kıyâsî olarak ism-i tafdil sayılacaktır (Sîbeveyh'in mezhebi)²⁶

— القسط: Bu kelime pek çok yerde masdar olarak kullanımının yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de dört yerde (Âl-i İmran-18; Nisâ-127, 135; Hadid-25) "kıyâm bi'l-kıst" tabiri içerisinde yer almaktadır. Bu tabir, hem adâletle kâim olmayı ve hem de adâleti ikâme etmeyi ifade edebilmektedir. Mezkûr tabirle bu kökün Kur'an'da, bir tefsire göre Allah'a atfedildiği tek yer, Âl-i İmran-18 ayetidir. Enbiya-47 ayetinde (Kıyamet günü doğru - kıst- teraziler kurarız) cümlesindeki القسط kelimesi ise önemli bir tefsire göre sıfat olan عدل kelimesinde olduğu gibi-, çoğul bir kelime olan mezkûr القسط kelimesinin sıfatıdır. Çoğul değil de tekil getirilmesinin sebebiyse القسط'ın masdar olmasıdır; الموزين, mübalağa ile olsun diye onunla sıfatlanmıştır. Belirtelim ki, buradaki القسط kelimesi sâd ile de القسط şeklinde- okunmuştur.²⁷

Öte yandan menşei hakkında farklı görüşlerin bulunduğu القسط kelimesi (İsrâ-35; Şuarâ-182) ise bazılarının göre 'adl anlamındaki القسط ve mîzanın kefesi anlamındaki طاس kelimelerinden mürekkeptir. Bu kelimeye bazılarının mîzan, Katâde'nin ise 'adl anlamını verdiğini bildiren Âlûsî, ayetteki müteakip "müstakîm" kelimesinin, kıstas'ın 'adl şeklindeki tefsirini güçleştirdiğini söylemektedir.²⁸

Şimdi konuyu Kur'anî bir kavram olarak ele alırken önce Allah'ın adâletini, ardından da insanlarla ilgili 'adl ve adâleti inceleyecek, en sonunda ise umûmî mânâda adâletin önemine temas edeceğiz.

24 Râzî, a.y.

25 Âlûsî, a.e., 21/148.

26 Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, Medariku't-Tenzil, (Beirut), 1/141.

27 Âlûsî, a.e., 17/55.

28 Âlûsî, a.e., 15/72.

I. ALLAH'IN 'ADL VE 'ADÂLETİ

A.'ADL VE ADALET KELİMELERİNİN ALLAH HAKKINDA TAŞIDIĞI ANLAMLAR

Allah hakkındaki 'adl ve adâlet konusunu, esas itibariyle Kur'an'da Allah'a atfedilerek geçen ilgili kelimeleri temel alarak, fakat bu arada ilgili mânâların başka lafızlarla ele alındığı yerleri de inceleyerek göreceğiz. Kur'an'da Allah hakkında kullanması itibariyle 'adl ve adâlet kavramı aşağıdaki anlamları ifade etmektedir.

1. Her Hak Sahibine Hakkını Vermek:

Bevdâvî ve diğer bazı müfessirler, Rahmân sûresinde geçen *وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا* (Semayı yükseltti ve mizânı koydu.) ayetindeki (7 inci ayet) mizân'ın konulmasından kasdın -istiare-i tasrihiyye olmak üzere- 'adl'in konulması demek olduğunu söyler ve 'adl'e bu münasebetle aşağıda zikredilecek nebevî bir hadisten de istifâde ile- şu anlamı verirler: "Allah'ın her müsta'idde (kabiliyet ve isti'dat sahibine) müstahakkını kâmilen ve, her hak sahibine de hakkını tamamen vermesidir" ki, ancak bununla emr-i âlem intizam bulmuş ve istikamet kazanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (as) şöyle buyurmuştur: "Gökler ve yer ancak 'adl ile kaimdir."²⁹ Âlûsî bu hadisteki, göklerin ve yerin kıyamının, onların mükemmel bir nizam ve sapaşağlam bir yapıyla varlıklarını sürdürmesi anlamını ifâde ettiğini ve mezkûr 'adl'den muradın da bazılarının zannettiği gibi husumet ve benzeri şeylerin halli için hüküm vermedeki 'adl, adâlet olmayıp-, "Allah'ın 'adl'i ve O'nun her şeye hilkatini vermesi" olduğunu söylemektedir. Aslında Âlûsî'nin bu son cümlesi Ta Ha- 50 ayetinden *رَبَّنَا الَّذِي* (Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini verendir.) *أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَقَّهُ* (Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini verendir.) *رَبَّنَا الَّذِي* (Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini verendir.) *أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَقَّهُ* (Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini verendir.) *رَبَّنَا الَّذِي* (Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini verendir.) *أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَقَّهُ* (Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini verendir.) gibidir. O, bu ayetteki muktebes kısmın tefsiri münasebetiyle işe 'adl kelimesini zikretmeksizin ve kendisinin de uygun bulunduğu ilk tefsir olarak şöyle demektedir: "O, eşyadan her bir şeye; onun isti'dat lisânı ile, sûret, şekil, menfaat ve mazarrat nevinden talep ettiği şeyleri veren veya, hususiyet ve menfaatlerden ona ta'lik edilenlere layık ve ona mutabık şeyleri, durumları verendir. Nitekim O, göze, görmeye mutabık olan bir hey'eti; kulağa, dinlemeye müvafık olan bir şekil vermiştir. Aynı şekilde burun, el, ayak ve dil de kendisine ta'lik edilen menfaatlara mutabıktır.." Onun mezkûr kısma

²⁹ Bevdâvî. *Envârü't-Tenzil*, (Mathaa-i Âmire, H.1285), 2/483; Âlûsî, a.e., 27/101-102.

verdiği diğer mânâ ise şöyledir: "O, mahlukatına, kendisine ihtiyaç duyup yardımını talep ettikleri her şeyi verendir."³⁰

Kadî Beydavî ve bazılarınca 'adl'e verilen bu anlam, müfessirimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın da belirttiği gibi, gerek tekvinî ve gerek teşrîî 'adl-ü müvazeneden daha genel olmuş olmaktadır.³¹

Bediüzzaman ise, bu anlam itibariyle adâleti iki kısma ayırmaktadır: 1- Müsbet adâlet: Hak sahibine hakkını vermektir. Yani, Allah'ın her şeye isti'dat lisaniyle, ihtiyac-ı fitrî lisaniyle ve ızdırar lisaniyle istemiş olduğu şeyleri ve, isti'dadı nisbetinde vücud ve hayatına lâzım olan bütün hukukunu -yani vücudunun bütün levazimatını, bekasının bütün cihazatını en münasip bir tarzda- mahsus mîzanlarla, muayyen ölçülerle daimî vermesidir. Bu çeşit adâletin varlığı kesindir ve bedahet derecesinde bu dünyada her şeyi kuşatmaktadır. 2-Menfî olanı: Haksızları terbiye etmektir. Yani, Allah'ın, haksızların hakkını ta'zib ve tecziye ile vermesidir. Bu şık ise her ne kadar bu dünyada tamamıyla tezahür etmese de, bu hakikatin vücudunu ihsas edecek bir sûrette hadsiz işaretler ve emareler bulunmaktadır. Ezcümle; kavm-i Âd ve Semûd'dan tut tâ şu zamanın mütemerrid kavimlerine kadar gelen sille-i te'dîb ve tâziyane ta'zib, gayet âlî bir adâletin hükümran olduğunu gösteriyor.³² Aynı müellif, Lem'alar'da ise konuyu biraz daha açıklayıcı mahiyette şöyle demektedir: "Elbette Hâkim-i Hakîm, 'Adl-i Âdil olan Zât-ı Hayy-ı Kayyûm'un bütün mahlukatına, hususan zihayatlara "hukûk-u hayat" tabir edilen şerâit-i hayatiyeyi vermekle.. ve hayatlarını mühafaza için onlara cihâzât ihsan etmekle.. ve zayıfları kavilerin şerrinden Rahîmâne himaye etmekle.. ve umum zihayatlarda bu dünyada ihkak-ı hak etmek nev'i tamamen; ve haksızlara ceza vermek nev'i ise kısmen sırr-ı adâletin icrasından olmakla.. ve bilhassa Mahkeme-i Kübra-yı Haşir'de adâlet-i ekberin tecellisinden hasıl olan ve tabirinde aciz olduğumu şuûnat-ı Rabbanîye ve maânî-i kudsiyedir ki, kâinatta bu faaliyet-i daimeyi iktiza ediyor."³³

İslâm filozofları da 'adl sıfatını, "Allah'ın her varlığa layık olduğu imkân ve kabiliyetleri bahşetmesi" anlamına gelen inayet ve cömetlik (cûd) kavramlarıyla açıklarken 'adlin bu anlamını ifâde ediyor görünmektedirler. İbn Teymiye de, 'adl; "Allah'ın, yaratıklarına nimet vermesi ve ihsanda bulunmasıdır." demektedir ki, onun bu sözüyle yukandaki anlamların yakınlığı dikkati çekmektedir.³⁴

2. Tesviye, Ta'dil: Düzgünleştirme, Denkleştirme, İ'tidal Verme:

30 Âlûsî, a.e., 16/201.

31 Elmalılı, a.e., 7/4667.

32 Bediüzzaman Said Nursî, Sözlür, (İstanbul 1990), s. 66, 67, 85.

33 Bediüzzaman, Lem'alar, (İstanbul, Envar Neşriyat), s. 350.

34 TDK İslam Ansiklopedisi, (İstanbul), 'Adl md.

Kur'an-ı Kerim'de "adl" kökünün Allah'a atfedildiği tek yer İnfitar-7 ayetidir:

"Ey insan! Kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Rabbin ki, seni yarattı, seni düzgün yapılı kıldı (سَوَّى) (tesviye) da, sana tenasüp ve i'tidal verdi (عَدَلَ): Seni dilediği en güzel şekil ve biçimde terkîp etti." (İnfitar-6-8) ³⁵

Pek çok müfessir, hem bu ayette hem de diğer bazı ayetlerde geçen سَوَّى (tesviye) kelimesiyle, ayetimizdeki عَدَلَ kelimesinin belirli ölçüde aynı anlamı taşıdığını belirtmektedirler. Burada tesviye, Âlûsî'nin ifâde ettiğine göre uzuvları: düzgün, sâlim ve menfaatlerine göre hazırlanmış bir şekilde yapmak, kılmaktır. Tesviye aslında, eşyayı; ona kendisiyle tamamlanacağı hususları vererek hikmet ve hikmetin muktezasına uygun olacak tarzda düzgün bir şekle koymaktır.³⁶ Kurtûbî ise, burada geçen tesviye kelimesine "senin için iki el, iki ayak, iki göz ve sair uzuvları verdi, yaptı" anlamını vermektedir.³⁷

Şimdi ayetimizdeki عَدَلَ lafzı hakkında müfessirlerimizin teklif ettikleri anlam ve yorumları görelim:

Bu عدل lafzı üzerinde iki kıraatin olduğunu görürüz: 1- عَدَلَ (dâl'in teşdidiyle): Başta Ehl-i Hicaz olmak üzere Şam ve Basra kurrasının -âmmenin- kıraatidir. Yedi kıraat imamından bir çoğu -ki İmam Nafi de bunlardan biridir- böyle okumuştur. 2- عَدَلَ (dâl'in tahfifiyle): Bu ise, Âsım, Hamza, Kisaî gibi Kûfelilerin ve Ahfeş'in kıraatidir.³⁸ Beydavî, -teşdid ile- ta'dil: "Bünyeyi; mu'tedil ve uzuvları tenasüp içerisinde olacak şekilde yapmak veya; müsta'id (kabiliyet olarak sahib) bulunduğu kuvvelere göre biçimlendirmektir, der.³⁹ Tahfifle, şeddesiz okunması durumunda ise bu kelime hakkında temelde iki farklı anlamın teklif edildiğini görürüz. 1- Ebu Ali Farisi'nin görüşü; mânânın عَدَلَ فُلَانًا بِفُلَانٍ (kişi falanı filana denk ve eşit yaptı, saydı) örneğinde olduğu gibi⁴⁰, "senin uzuvlarının bazısını diğer bazısına öyle denk yaptı ki, sonuçta i'tidal buldular." şeklinde olmasıdır. 2- Ferrâ'nın görüşüne göre ise anlam; "صرفك إلى أي صورة شاء" istediği herhangi bir sûrete

35 Atâ'nın İbn Abbas'tan bildirdiğine göre bu ayetler Velid b. Muğire; Kelbi ve Mukatil'in bildirdiğine göre ise İbnü'l-Esed b. Kelde hakkında nazil olmuştur. Bu şahıs Nebî (sav)'e vurmuş, Cenab-ı Hakk ise onu hemen cezalandırmayıp bu ayeti indirmiştir. Razi'nin kaydettiğine göre buradaki insandan maksat, bazılarına göre kâfir, kimilerine göre ise bütün asilerdir. Ona göre ise, sebebin hususiliği lafzın umumiliğine zarar vermediğinden en uygun olanı bunlardan ikinci görüştür. bk., Razi, a.e., 31/79.

36 Âlûsî, a.e., 30/64.

37 Kurtubî, a.e., 19/246.

38 Taberî, a.e., 30/87; Kurtubî, a.e., 19/246; İbn Manzûr, a.e., 'adl md; Âlûsî, a.e., 30/64.

39 Beydavî, a.e., 2/589.

40 bk. İbn Manzûr, a.e., 'adl md.

çevirmek" şeklinde olmalıdır. Fakat bu teklifi yapıya Ferrâ, bazı sebeplerden bu kıraati değil de teşdid ile olanı ihtiyar etmiştir.⁴¹ Razî, şeddetsiz kıraate göre Ferrâ'nın teklif ettiği veche kurrânın i'tirazının bulunduğunu Ebu Ali Farisi'ninkine ise bir i'tirazın olmadığını kaydeder.⁴² Her iki kıraatin de maruf ve sahih anlamda olduğunu bildiren Taberî ise, -Ferrâ'ninkinden başka sebeplerden- şeddeli kıraati tercih etmektedir.⁴³

Hatırlatalım ki, Kaffâl, bazılarının -muhtemelen teklif edilen ilk anlamıyla-, عَدَل ile şeddeli عَدَل nin aynı mânâda olduğunu söylediklerini nakletmektedir.⁴⁴ Lisanu'l-Arab sahibi ise, عَدَل; عَدَل gibidir, demektedir.

Şimdi de, teklif edilen bu anlamlara dayalı olarak yapılan yorumları görelim. Elmalılı, bu yorumları en güzel bir şekilde hulasa etmiştir. O, önce "حَقَّقَتْ مِنْ تَرَابٍ ثُمَّ مِنْ نَظْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاهُ رَجُلًا" (فَسَوَّاهُ) (Kehf-45) sonra da seni tesviye etti gibi hilkatini tavırdan tavıra geçirerek ruh nefh olunacak vechile insanlık seviyesine getirdi, bünyeni, âzalarını, kuvvelerini düzene koydu, düzgünleştirdi (فَعَدَّلَتْ) de sana tenasüp ve i'tidal verdi" der, sonra da ilgili yorumları şöylece serdedir: Mevcut iki kıraat ile عَدَل ve عَدَل nin ikisi de bir mânâyâ olarak denkleştirmek ve mu'tedil kılmak demek olduğuna göre tesviyenin kemalini ifâde etmek üzere bir kaç vecih ile tefsir edilmiştir:

Birisi: Mukatil'den rivayet edildiğine göre göz, kulak, el, ayak gibi çift âzaların denkliliği ve, tafsili Anatomi'de malum olduğu üzere cüssenin her taraftan tenasüp ve müvazenesi demek olup⁴⁶ - بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نَسْوِي بِنَانِهِ -⁴⁷(Kıyame-4) gibi olur. Fakat bunda insanlık hususiyetini ifâde eden haysiyet bariz değildir.

İkincisi: Atâ'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiği vecihde ise, "belini doğrulttu, kâim, mu'tedil kıldı, eğri belli hayvanlar gibi yapmadı" diye tefsir edilmiştir ki, bunun hem insan tekâmülüne hususiyeti, hem de tesviyeden sonra olması daha açıktır. Zira çocuklarda görüldüğü vechile insanın belini doğrultup ayakta i'tidal üzere yürüyebilmesi de tesviyesinin tekâmülünde bir merhaledir.

41 Razî, a.e., 31/80-81; İbn Manzûr, a.y.

42 Razî, a.y.; İbn Cüzeyy, a.e., 4/350.

43 Taberî, a.e., 30/87.

44 Razî, a.y.

45 "Seni bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı. Sonra da seni bir insan şekline getirdi."

46 Celaluddin Suyûtî ve Celaluddin Mahallî, Tefsiru'l-Celaleyn, (Mısır H. 1342), 2/255; İbn Cüzeyy, a.e., 4/350.

47 "Evet, Onun parmak uçlarını bile düzeltmeye kadir olduğumuz halde"

Üçüncüsü: Ebu Ali Farisi'nin beyanına göre: Sana i'tidal verdi demek, bu mânâları câmî olarak seni ahsen-i takvim ile en güzel biçimde çıkardı ve bu i'tidal ile seni akıl, fikir ve kudreti kabule müsta'id (kabiliyetli, hazır) kılıp bu sebeple sair hayvanat ve nebatata hakim kıldı. Ve bu âlemdeki diğer cisimlerin vasıl olmadığı bir kernal mertebesine erdirdi, diye tefsir edilmiştir ki, إذا سويته - فضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا - (Hicr-29)⁴⁸, رفعت فيه من روعي (İsra-70)⁴⁹ mazmunlarına (mânâlarına) muvafıktır. Ve bunların hepsi kerem-i İlahî'dir.

Bundan başka tahfif ile عَدَلْت 'udül ettirmek, imale edip çevirmek mânâsına da tefsir edilmiştir ki, bunda da iki vecih muhtemeldir:

Birincisi: Noksandan kemale, mülayim olmayan sûretten mülayim olan sûrete çevire çevire en güzel sûrete getirdi demek olarak yine ıstıfa mertebelerini ifâde etmiş olur ki, bu da kerem cümlesindedir.⁵⁰

İkincisi: Tesviye ile ahsen-i takvime getirildikten sonra ثم رددناه اسفل - ثم رددناه اسفل⁵¹ (Tîn-5) buyurulduğu üzere kemalden noksan ve süfliyyete doğru çevirmek mânâsını ifâde etmiş olur ki, bu mânâ keremi değil de kereme mağrur olanlara karşı Kerim'in kudret-i tasarrufiyyesini göstererek inzar ve ahirete istidlal mahiyetinde olmuş olur.⁵²

Yorumlarını incelemekte olduğumuz bu ayetten sorna gelen في أي صورة - في أي صورة- ayeti (İnfitar-8) de, عَدَلْت nin beyanı mahiyetinde olduğu için⁵³, bizi ilgilendirmektedir. Farklı nahvî takdirlere göre Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi bu ayette üç değişik vechin bulunduğu görülür: Birinci meal: "Seni muhtelif sûretlerden dilediği herhangi bir sûrette terkip ve tasvir eyledi." İkincisi: "Seni herhangi bir sûrette dilerse terkip ve tasvir eder, dilerse o güzel insan kılığından çıkarır da en çirkin sûretlere kor, esfel-i safiline yuvarlar" demek olur. Üçüncüsü: "Seni herhangi bir sûrette denkleştirdi, yahut evirdi çevirdi, dilediği gibi seni terkip etti, yahut dilerse başka bir sûrette terkip eder" demek olup ewelki iki mânânın ikisini de ihtiva eder. Bu mânâların hepsi de muhtemil ve sahihtir. Bazısında sûret, hüsnün mertebelerinde muhtelif sûretlerden herhangi birisi, bazısında da hüsn ü kubuhta muhtelif sûretlerden herhangi birisi demektir. Binaenaleyh anaya, babaya ve sair akrabaya benzeme ve benzememe, renk, uzunluk, kısalık, erkeklik, dişilik, sağlamlık,

48 "Onun yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim vakit."

49 "Onları, yaratıklarımızın bir çoğundan gerçekten üstün kıldık."

50 bk. Bevdavî, a.e., 2/589; Âlûsî, a.e., 30/64.

51 "Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik"

52 Elmalılı, a.e., 9/5637-38; Razi, a.e., 31/80-81.

53 Bevdavî, a.y.

çürüklük, salah ve fesat, zekâ ve hamâkat gibi cismânî ve mânevî bütün sûretlere ve evsafa şamil olur.⁵⁴

Son olarak müfessirlerimizin bu hususla alakalı olduğunu belirttikleri iki ayeti ve yorumlarını görelim:

Birincisi: *لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم* "Biz insanı en güzel biçim -*takvîm*-de yarattık." (Tîn-4) Bu ayetteki "takvîm" kelimesi, "ta'dil" anlamındadır. Bu münasebetle Beydavî, mezkûr takvîmi "yalnız onun belinin doğrulması, sûretinin güzel olması ve, kâinatın hususiyetlerini ve sair mümkünatın en önemli yönlerini kendinde toplamasıyla olan ta'dil" şeklinde yorumlarken⁵⁵, Âlûsî ise şöyle demektedir: "Burada murad; onun, belinin doğrulması, sûretinin ve duygularının güzelliği, aklının üstünlüğü, tazeliği vb. hususlara şamil olmak üzere sûret ve mânâca mümkün olabilecek en güzel biçimde yapılmasıdır."⁵⁶ Elmalılı da, Âlûsî'nin kısaca ifâde ettiği bu yorumu daha da genişletir ve şöyle der: "Ahsen-i takvîm, herhangi bir biçimlendirmenin veya büyük bir biçimlendirmenin en güzeli demek olur. Bu ise her mânâsıyla biçimlendirmenin en güzel biçimi demek olacağından maddî manevî her türlü güzelliğe şamil olur. Belinin doğrulmasından, endamının güzelleşmesinden kuvvet ve melekelerinin yükselmesinden, akıl, irfan ve ahlakıyla ilâhî güzelliğe ermesine kadar gider. Belinin doğrulmasını, boy posunun düzgün olmasını bütün bu mânâlardan kinaye olarak veya zahirden batına geçmek, zeminden semaya yükselmek için bir başlangıç olarak mülâhaza edebiliriz... Gerek fizikî ve cismanî bakımdan, gerek ahlâk ve mâneviyat itibarıyla ruhanî bakımdan insan en güzel bir kıvama erebilecek en güzel bir biçimde yaratılmıştır... Kısacası, insanın güzelliğinin en güzel biçimde olması, (esas) duygusuz olan şekil ve sûretinde değil, duygusunda ve özellikle 'güzellik' denilen mânâyı anlamasında ve o duygudan, güzellerin güzeli en güzel yaratıcıyı ve onun mutlak güzellikle en güzel olan kemal sıfatlarını tanıyıp onun ahlakıyla ahlaklanmış olmasındadır. İnsan yaratılışının kıvamı ve aday olduğu olgunlaşma budur. İnsan ilk doğuşunda bu olgunlukta olarak değil, fakat bu kıvama, bu olgunluğa, bu güzelliğe doğru ilerleme kabiliyeti verilmek mânâsına en güzel biçimde yaratılmıştır. Yoksa onda hiçbir fanilik lekesi, bir aşağılık hali bulunmazdı. Oysa öyle olmadığı görülüp duruyor."⁵⁷

Diğer ayet ise şudur: *و نفس وما سويها* "Nefse ve onu tesviye edene, düzenine koyana yemin olsun"⁵⁸: Bu ayeti, Âlûsî; yani Allah, nefsi; kemaline müsta'id (olgunlaşmaya kabiliyetli) bir halde inşa ve ibda etmiştir ki, bu da, onun uzuvlarının ve zahirî ve batınî kuvvelerinin ta'dili (denkleştirilmesi,

54 Elmalılı, a.e., 9/5639; Kurtubî, a.e., 19/246; Razi, a.y.; Âlûsî, a.y.

55 Beydavî, a.e., 2/610.

56 Âlûsî, a.e., 30/175.

57 Elmalılı, a.e., 8/5935-7.

58 Şems-7.

düzenine koyulması) ile olur, diyerek tefsir eder.⁵⁹ Elmalılı ise, beden in tesviyesi (düzgünleştirilmesi), yaratılışının, "فإذا سوّيته ونفخت فيه من روحي" (Hicr-29) ayeti manasınca, ruh üfürülebilir bir seviyeye getirilmesidir. Nefsin tesviyesi ise ruhun üflenmesiyle, -Âlûsî'nin ifâde ettiği gibi- olgunlaşmasına kabiliyetli olmak üzere uzuvlarının ve zahirî ve batnî kuvvelerinin düzenine konmasıdır, der.⁶⁰ İbn Cüzeyy'in bu ayet hakkındaki yorumu biraz değişiktir: Ona göre, "nefsin tesviyesi, onun aklının ve fehminin ikmali (kemale erdirilmesi)dir."⁶¹ Bu kısmı, Zûnnûn'un, az önce zikri geçen "فَسَوَّك" (İnfitar-7 ayeti) kavli hakkında söyledikleriyle bitirelim: "Yani, Allah, bütün mükevvenatı senin emrine verdi de seni onlardan hiçbirinin emrine vermedi, sonra senin lisanını zikir ile, kalbini akilla, ruhunu marifetle, sırrını imanla konuşturdu, emir ve nehiyle seni şereflendirdi ve seni yarattıklarından pek çoğuna üstün kıldı."⁶²

3. Tevzîn: Allah'ın Her Şeyi Muayyen Bir Mîzanla, Ölçü ve Tartı ile Yarattıp İdare Etmesi, Mevcudatı Bir Müvazene, Denge İçerisinde Tutması:

Müfessirlerimiz, bu hususun da Allah'ın 'adl'inin diğer bir ifâdesi olduğunu söylemektedirler. Kur'an-ı Kerim'de özellikle de "mîzan" (VZN kökü: ölçmek, tartmak anlamında) ve -bazı yerlerdeki- "kader" (ölçü) kelimelerinin Allah'a atfedildiği ayetlerde bu hususun dile getirildiği görülür. Burada konumuzla birinci derecede alâkası olan bazı ayetleri görelim:

a- Rahman-7 ayeti: "والسمااء رفعها ووضع الميزان" *Semayı yükseltti ve mîzanı koydu*: Büyük müfessir Elmalılı'nın bu ayet hakkında orijinal bir tefsir yaptığı görülmektedir. O, bu ayetteki "وضع الميزان" kısmı hakkında şöyle der: "Ve mîzanı⁶³ vaz'eyledi.- Yani, o yüksekliklerin durabilmesi için aşağı ve yukarı muhtelif ve müteaddit sikletler, mevcudiyetler, hukuklar arasında her şeyin hakkına göre duruşu vaz'iyeti demek olan müvazene (denge) kanununu vaz'eyledi ki, bu kanun olmasaydı Semavat ve Arz'ın kıyam u intizamı olmazdı. Nitekim bir hadis-i şerifte "بالعدل قامت السموات والارض" buyurulmuştur...

وضع الميزان da mîzan -semanın yükseltilmesi münasebetiyle zahir olan mâna-, bütün eşya arasındaki müvazene-i umumiyye (genel denge) kanunudur ki:

59 Âlûsî, a.e.; 30/142.

60 Elmalılı, a.e., 8/5856.

61 İbn Cüzeyy, a.e., 4/392.

62 Razi, a.e., 31/80.

63 Elmalılı, mîzan hakkında bu münasebetle şu özet bilgiyi vermektedir: Mîzan, mîsak gibi hem vezin mânasına masdar hem de vezin aleti terâzi mânasına isim-i âlet olabilir. Vezin, eşyanın yekdiğerine nispetle miktarı veya miktarının tanınmasıdır ki asil siklette maruftur. Ve bir mukayese ve mu'adele ile yapılır. Ve bu mukayesenin yapıldığı âlete de mîzan denilir. Bu sûretle vezin, daima bir muadele, yani bir denkleşme nispetini ifade ettiğinden adâlete ve adâletin mi'yanı olan şeriate de mîzan ta'bir olunagelmıştır.

(pesenteur) yahut (gravitation) denilen cazibe-i umumiyye (genel çekim) veya sıklet (ağırlık) kanunu bunun en zahir tecellisidir. Malumumuz olan terazî ve kantar, çeki gibi tartı makyası olan bütün mîzanların esası da budur. Eskiler bunun yalnız Arz'da carî olduğunu zannediyorlar idiye de ulvî ve süflî bütün ecsam ve ecranda carî bir kanun-u umumî olduğu ve Astronomi bakımından özel ehemmiyeti bulunduğu anlaşılmiştir. Bununla beraber müvazene-i umumiyye (genel denge) kanunu yalnız mihanikî ve fizikî olan cazibe (çekim) kanuna hasredilmeyip kimyevî ve ruhî münasebetlere dahi şamil olmak üzere adâlet kanunu namıyla daha şümüllü olarak tefsir edildiği takdirde faydası daha geniş olacağı açıktır.. Her şeyi eşya arasında layık ve müsta'id (kabiliyetli) olduğu mevki ve mertebeye koymak demektir.⁶⁴ Müfessirimiz, Nâzi'ât-28 (رفع حمكها فسويها) Allah semayı bina etti, direksiz yükseltti, sonra da onu tesviye

etti) ayetindeki tesviyeyi de aynı şekilde anlamaktadır: *ولسماء رفعها ووضع الميزان* "Semayı yükseltti ve mîzanı -denge kanunu- koydu." (Rahman-7) ayetinin açık mânâsınca mîzanını (dengesini) koyup denkleştirdi, düzenine koyup düzeltti.⁶⁵ O, Allah'ın kitap ve mîzanı indirmiş olduğunun bildirildiği Şurâ-17 ayetindeki mîzana ise daha geniş bir anlam vermektedir: "O'dur ki.. hem.. kitap cinsini.. indirmiştir, *والميزان* hem de mîzanı, müvazene (denge) kanunu, adâlet ki bu sayede eşya tartıldığı gibi ameller de tartılır, akılda ve nakilde hakkın hükmü ortaya çıkar ve ona göre cezası verilir."⁶⁶

Kâinatta mevcut her şeyin "وان من شيء إلا عندنا خزائنه وما ننزله إلا بقدر معلوم" *hazineleri, yalnız bizim yanımızdadır. Fakat biz onu ancak ihtiyaca göre belli bir ölçüye göre indiririz.*" (Hicr-21) Âlûsî, bu ayetin son kısmını "-Gayri mütenahî makdurât (ölçüler) arasından- hikmetin iktiza ettiği ve ona tabi meşietin de istediği muayyen bir miktarda (ölçüde, ölçüyle) indirdik." şeklinde açıklar.⁶⁷

Bediuzzaman da bu ayet ve az önceki Rahman-7 ayeti münasebetiyle şunları söylemektedir: "(Cenab-ı Hakk) İsm-i Adl'in cilve-i a'zamıyla bütün kâinatı, mevcudatıyla faaliyet-i daimi içinde mîzanlarla, ölçülerle, tartılarla idare eder.."⁶⁸ ".İsm-i Adl'in cilve-i a'zamından gelen kâinattaki adâlet-i tamme, umum eşyanın muvazenelerini idare ediyor ve beşere de adâleti emrediyor."⁶⁹ "İşte cesed-i hayvanînin hücrelerinden ve kandaki al ve ak yuvarlardan ve zerrelere tahavvülâtından ve cihazat-ı bedeniyyenin tenasübünden tut, tâ denizlerin varidat ve masarîfına.. tâ zemin altındaki

64 Elmalılı, a.e., 7/4665-6.

65 Elmalılı, a.e., 8/5564-5.

66 Elmalılı, a.e., 6/4233.

67 Âlûsî, a.e. 14/30. Ayrıca bk., Nesefti, a.e. 2/271.

68 Bediuzzaman, Lem'alar, s. 352.

69 A.e., s. 309.

çeşmelerin gelir ve sarfiyatlarına.. tâ hayvanat ve nebatatın doğum ve ölümlerine.. tâ güz ve baharın tahribat ve tamiratlarına.. tâ unsurların ve yıldızların hizmet ve hareketlerine.. [İşte bütün mevcudatın daire-i a'zamı, Kehkeşandan yani Samanyolu tabir edilen mıntika-ı kübradan tut, tâ kan içindeki al ve ak yuvarların daire-i hareketlerine kadar her bir dairesini, her bir mevcudunu hassas bir mizan, bir ölçü ile biçilmiş bir şekil ve bir vaziyetle⁷⁰..] tâ mevt ve hayatın, ziya ve zulmetin ve hararet ve burûdetin değişmelerine ve döğüşmelerine ve çarpışmalarına kadar o derece hassas bir mizan ile ve o kadar ince bir ölçü ile tanzim edilir ve tartılır ki, akl-ı beşer hiçbir yerde hakiki olarak hiçbir israf, hiçbir abes görmediği gibi; hikmet-i insaniye dahi, her şeyde en mükemmel bir intizam, en güzel bir mevzuniyet (ölçülü olma) görüyor ve gösteriyor. Belki, hikmet-i insaniye o intizam ve mevzuniyetin bir tezahürüdür, bir tercümanıdır"⁷¹

c- "Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık." (Kamer-49)

والارض مددناها.. وانبتنا فيها من كل شيء موزون ve "Yeryüzünü düzgün bir şekilde yarattık.. ve orada ölçülü -mevzûn- her şeyden bitirdik."(Hicr-19) ayetleri: Birinci ayet hakkında İbn Cüzeyy -ikinci bir tefsir olarak-, "hey'etinde, sıfatında ve başka hususlarda bir miktar, bir ölçü ile yarattık" anlamını kaydetmiştir.⁷² Beydavî ve Âlûsî ise ikinci ayetteki "mevzûn" kelimesine ilk iki tefsir olarak "hikmetin iktiza ettiği muayyen bir miktarla, ölçüyle takdir edilmiş, ölçülmüş" veya "müstahsen, mütenasip (tenasüp içerisinde, mu'tedil)" anlamlarını vermekte⁷³, Elmalılı da aynı ayet hakkında "ve onda ölçülü, yani her bakımdan birbirine uygun veya tartılı her şeyden bitirdik" yorumunu yapmaktadır. Rağib İsfahani'nin yine ikinci ayet (Hicr-19) hakkında kaydettiği iki tefsirden ikincisi ise şöyledir. Denilmiştir ki, burada, Allah Te'ala'nın var ettiği her şeye ve onun her şeyi i'tidal ile yaratmış olduğuna işaret vardır, -إ-

Kamer-49) kavlinde olduğu gibi."⁷⁴

Bu bahisle ilgili olarak Fahrüddin Razî ve Rağib İsfahani'nin bazı açıklamalarını da burada vermek istiyoruz: Daha önce hadis olarak zikri geçen بالعدل قامت السموات والارض (Ancak adâletle semavat ve arz kaimdir.) kavlinin anlamını Razî -ki o, bu rivayetten hadis olarak bahsetmemektedir.- şöyle açıklar: "Kâinattaki anâsırın miktarları birbirine denk ve eşit olmayıp da kemmiyet ve keyfiyetçe bir kısmı diğerinden fazla olacak olsaydı, galip mağlûbu istilâ edecek; mağlûb zâfa uğrayacak ve bütün tabiatlar galip cirmin tabiatına dönüşecekti. Ve eğer Güneş'in Arz'dan uzaklığı şu andakinden daha

70 A.e., s. 352.

71 A.e., s. 309.

72 İbn Cüzeyy, a.e., 4/149.

73 Beydavî, a.e., 1/646; Âlûsî, a.e., 14/29.

74 Rağib İsfahani, a.e., v.zn. md.

az olsaydı, bu âlemdaki sıcaklık artacak ve her şey yanacaktı. Ve yine şu andakinden daha fazla olsaydı soğuk ve donma bu âlemi istila edecekti. Yıldızların hareketi ve sür'at ve yavaşlık mertebeleri hususunda da durum aynı şekildedir; zira onlardan birinin hızı şu andakinden daha çok veya daha az olsaydı, bu âlemin mesalihi çok zarar görecek. İşte zikrettiğimiz bu sebepten ötürü insanların قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ sözünün doğruluğu ortaya çıkmıştır. Bu (söz), 'adl'in hakikatinin açıklanmasına muhtasar bir işarettir."⁷⁵

'Adl ve adâletin müsâvat anlamını iktiza ettiğini söyleyen Rağîb Isfahanî ise, 'adl; "eşit bir şekilde bölüştürmek, paylaşmak" demektir, der ve sözünü şöyle sürdürür: "İşte buna binaen قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ kavli rivayet edilmiştir; burada şuna dikkat çekilmiştir: Eğer bu âlemde bulunan dört rükünden biri, hikmetin muktezasının hilafına olarak bir diğerine göre fazla veya noksan olmuş olsaydı, âlem intizamlı olmayacaktı."⁷⁶

Görüldüğü gibi Razî ve Rağîb Isfahanî, hadisin yorumunda mezkûr adâleti, kâinatın ölçü ve müvazene içerisinde yaratılması ve idare edilmesi şeklinde anlamakta, fakat kâinatın anâsır ve ekân-ı erba'asının birbirine eşit miktarlarda olduğunu söylerken adâletin bazen kazandığı eşitlik anlamına dayanmaktadırlar. Bu örnekteki hatada da müşahade edildiği gibi, adâlet her zaman denge anlamını taşımakta, fakat her zaman eşitlik anlamını taşımamaktadır.

Belirtelim ki, bu anlamıyla 'adl, kâinattaki kusursuz ve mükemmel dengeyi ifâde etmektedir. Her şeye, hassas mizanlarla, mahsus ölçülerle vücut vermek, sürat giydirmek, yerli yerine koymak; nihayetsiz bir adâlet ve mizan ile iş görüldüğünü gösterir.⁷⁷

B. ALLAH'IN KULLARINA TEKLİF VE MÜCAZAT YÖNÜNDEN ADALETİ:

Önceki kısımlarda belirtilenlerin yanısıra şu hususlar da Allah'ın adâletini ifâdet etmektedir:

1. Kullanna güçlerinin yettiğinden fazlasını yüklememesi:

Verilen imkânlarla teklif edilen hususlar arasında bir dengenin bulunması demektir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şu ayetle karşılaşmaktayız: لا يَكْفِيكَ اللَّهُ نَفْسًا وَلَا وَسْعَهَا "Allah kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemmez."

75 Razî. a.e., 20/103.

76 Rağîb Isfahanî, a.e., 'adl md.

77 Bk., Bediuzzaman, Sözler, s. 66.

(Bakara-286) Bu ayetin tefsirinde Elmalılı, şöyle demektedir: "...Her yükletilen sorumluluk ona güç yetirebilme şartına bağlıdır. Fakat o yükün bu gücü zorlamaması da şarttır. Yani her bir ferdin sorumluluğu gücüyle ve kapasitesiyle ölçülmek gerekir. Bundan dolayı kişilerin güç ve tâkatları farklı olduğundan, gücü ve kapasitesi fazla olanların sorumluluk dereceleri de fazla olacaktır ki, adâlet ve musâvat-ı hukuk (hukukun eşitliği) da budur. Meselâ; malı olmayan zekâtla mükellef olmayacağı gibi, çeşitli zenginlerin zekâtları da bir ölçü çerçevesinde değişik olur.. Velhasıl bu ayet, hikmet-i teşrî'in en büyük esasını özet olarak ifade etmiştir. Teklif edilen sorumluluk, mükellefin kapasitesiyle orantılıdır."⁷⁸

Zemahşerî de Nahl-90 (إن الله يأمر بالعدل) ayetindeki 'adl'in anlamını verirken yorumunu bu anlamda yapmaktadır. Ona göre buradaki 'adl'den maksat vacip olan hususlardır; çünkü Allah Teâla kullarına farz ettiği şeyleri onların güçlerinin yeteceği şekilde (tâkatleri tahtında) kılmakla, (emirlerinde) kulları üzerinde âdil davranmıştır.⁷⁹

2- İnsanları ahirette ihya ederek amellerinin karşılığını vermesi:

Kur'an-ı Kerim'deki pek çok ayet-i kerime ahirette Allah Teâla'nın insanların amellerinin ücret ve mükâfatını veya cezasını adâletle vereceğini ve asla onlara zulmedilmeyeceğini bildirmektedir. إنه يبدأ الخلق ثم يعيده ليجزي الذين آمنوا و عملوا الصالحات بالقسط. والذين كفروا لهم شراب من حميم وعذاب اليم بما كانوا يكفرون *Her şeyi ilk baştan yaratan O'dur. Sonra, iman edip salih amel işleyenlere adâletle karşılık vermek için geri döndürür. Kâfir olanlara gelince, inkâr ettikleri için onlara da kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azap vardır.*" (Yunus-74) ayetindeki "adâletle karşılık vermek için" kısmına Neseî ve Âlûsî birinci tefsir olarak "Allah'ın, kendi adâletiyle onları mükâfatlandırması ve ücretlerini kâmilten vermesi için.." anlamını verirler.⁸⁰ Âlûsî burada şunu da ilave eder: "Bununla birlikte adâleti, mü'minlere karşılık vermeye tahsis için herhangi bir sebep yoktur, tersine aşikâr olduğu üzere diğerlerine karşılık verilmesi adâlete daha uygundur."

Ezcümle "Kıyamet günü doğru teraziler kurarız." (Enbiya-47) ve "O gün -amelleri tartacak- terazi haktır." (A'raf-8) gibi ayetler de bu amellere karşılık vermenin ölçü ve tartıyla yapılacağını beyan etmektedir. "Kim de -من جاء بالسبيّة فلا يجزى إلا مثلها وهم لا يظنمون" *Allah'ın huzuruna- bir kötülükle gelirse o, sadece onun misli ile cezalandırılır.*

78 Elmalılı, a.e., 2/997-8.

79 Zemahşerî, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşaf 'an Hakaiki't-Tenzil, (Mısır), 2/424

80 Neseî, a.e., 2/153; Âlûsî, a.e., 11/66-7. Burada teklif edilen ve tercih edildiği belirtilen diğer anlam ise şöyledir: Kullarının adâletinden ötürü, işlerindeki adâletlerinden veya iman etmekle (şirk koşturmakla) adâlet yapmalarından ötürü.

Onlar haksızlığa uğratılmazlar." (En'am-160) ayeti ise o günkü karşılık vermedeki adâletin asgarî ölçüsü olacaktır. "*Onların arasında adâletle hüküm verilir.*" (Yunus-54) ve "*Cehennem, azgınlar için son varılacak yer olur..; bir ceza ki tam yaptıklarına uygundur.*" (Nebe'-22,26) Allah, müttaki kullarına ise orada adâletle değil atâ ve ihsanıyla muamelede bulunacaktır.

Bediuzzaman'ın şu tesbitini de burada kaydedelim: "Hem madem şu dünyanın pek çok âsârî ve mâneviyatı ve meyveleri ve cin ve ins gibi mükellefinin mensucat-ı amelleri, sahâif-i ef'alleri, ruhları, cesetleri ahiret pazarına gönderiliyor. Elbette o semerata ve mânalara hizmet eden ve arkadaşlık eden zerrat-ı arziyye dahi, vazife noktasında kendine göre tekemmül ettikten sonra yani nur-u hayata çok defa hizmet ve mazhar olduktan sonra ve hayatî tesbihata medar olduktan sonra şu harap olacak dünyanın enkazı içinde, şu zerratı dahi öteki âlemin binasında derc etmek mukteza-yı 'adl ve hikmettir. Ve şu hakikattan pek muazzam bir 'kanun-u adl'in ucu görünüyor".⁸¹

C. 'ADL SIFATININ ALLAH'A VE KUR'AN'A İSNADI:

1. 'Adl sıfatının Allah'a isnadı:

Kur'an-ı Kerim'de çok yerde adâleti ifâde eden kelimelerle Allah'ın adâletine temas edilmiş olsa da bu kelimeler -'adl ve kıst-, sıfat özel kalıplarıyla Allah'ın adâlet sıfatını ifâde eder mahiyette kullanılmamıştır. Bazı hadislerde ise *adl* ve *muksıt* kelimelerinin *esma-i hüsnadan* olduğu bildirilmektedir.⁸²

Sıfat olan 'adl, "çok âdil" anlamını taşır. "Bu kelime aslında masdardır; müsemma bununla tesmiye edilmiş ve kelime âdil makamına konmuştur; (sıfat olan) 'adl, âdilden daha mübalağalıdır; çünkü müsemmanın bizzat kendisi 'adl kılınmıştır" diyen İbn Manzûr, Allah'ın sıfatı olarak bu kelimeye "hükümde haksızlık edecek (cevr) şekilde hevanın kendisini meylettirmedığı (Zat)" anlamını verir. Fakat kelimeyi, Bediuzzaman'ın "... İsm-i 'Adl'in cilve-i â'zamından gelen kâinattaki adâlet-i tamme, umum eşyanın müvazenelerini idare ediyor. Ve beşere de adâleti emrediyor..."⁸³ ifâdesinde olduğu gibi Allah hakkında en geniş anlamıyla değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Bazı tefsirler içerisinde konuyla ilgili olarak şunları da görmekteyiz:

— *Allah, muhakkak* "شهد الله أنه لا اله الا هو والملئكة اولوالعلم قائما بالقسط

kendisinden başka tanrı olmadığına bizzat kendisi, meleklerin hepsi ve gerçekten ilim sahibi olan bütün olgun bilginler şahitlik etti, adâleti ayakta

81 Bediuzzaman, Sözlür, s. 556.

82 Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, Sünen, (Mısır 1975), Daâvat, 83. Bab; İbn Manzûr, a.e., 'adl ve kst. md.

83 Bediuzzaman, Lem'alar, s. 309.

tutanlar olarak şahitlik ettiler" (Âl-i İmran-18) ayetindeki son قائما بالقسط kısmı: Bir kıraate göre القائم بالقسط şeklinde de okunan bu terkip, bir tefsire göre Allah'a atfedilen bir sıfattır.⁸⁴ Bazı müfessirlerin "adli ikame eden" (مقيما بالقسط) anlamında Allah'a atfettikleri bu tabir hakkında Elmalılı'nın tefsirinde şu ifâdelerle karşılaşmaktayız: "İşte لاله الا الله mânasıyla vahdaniyyet-i ilâhiyyeye ve Allah'ın 'adli u hakkaniyyeti ikamet edip duran bir kayyûm-i ezeli olduğuna.. bu kadar şahitler.. şehadet ettiler.. (Şahitlikle ilgili bir konuda şahit ve meşhudun birleşmesi) Allah Teâla'nın ikame-i 'adli u hakkaniyetle kıyamı vahdaniyyetine.. müstenittir. Allah Teâla zat-ı ehadiyyetinde şahit ve meşhudun birliğinin ve bütün şehadetlerin, bu birlik sayesinde bu şehadet-i vahdaniyenin kıyam-ı 'adli ve hükm-i hakimiyeti altında cereyan ettiğini, bu şehadet olmadan hiçbir şeyin 'adli u hakkaniyetle tasdik edilemeyeceğini, yani hiçbir şeyde ilm-i yakîn olamayacağını.. şehadetiyle ispat eyledi.⁸⁵ Nesefî'nin bu ayet hakkındaki yorumu ise şöyledir: "Rızıkları ve ecelleri dağıtmada, sevap ve ceza vermede ve kullarına, birbirlerine insafla davranmalarını ve aralarında eşitlik üzere muamelede bulunmalarını emretmede adâleti ikâme edici olarak.."

— ثم ردوا الى الله مولاهم الحق "Sonra o canlar Hak Mevlâları olan Allah'a götürülürler." (En'am-62) ayetindeki *Hakk* kelimesine Beydavî, "Sadece, hakk ile hükmeden hükmeden âdil ('adli)' anlamını vermektedir.⁸⁶

— Kur'an-ı Kerim'de Allah'a atfedilen خبير الحاكمين (A'raf-87; Yunus-109; Yusuf-80) ve احكم الحاكمين (Hud-45; Tîn-8) tabirlerinin de konumuzla ilgili olduğunu söyleyebiliriz: İlk tabirin geçtiği وهو خير الحاكمين "O Allah, hüküm verenlerin en hayırlısıdır." (A'raf-87) kavli ilâhisi hakkında Nesefî, "çünkü O'nun hükmü hak ve adâlettir, onda haksızlık (cevr) olmasından korkulmaz." demektedir.⁸⁷ Âlûsî ise, ikinci tabirin geçtiği ليس الله باحكم الحاكمين "Allah hükmedenlerin en iyi hükmedenini değil midir?" (Tîn-8) ayeti hakkında şu iki tefsiri kaydetmektedir: 1- Zikredilenleri yapan Zat, sun' ve tedbir bakımından ahkemu'l-hâkimîn değil midir ki, yeniden yaratılış ve ceza ve mükâfat vermenin olmayacağı tevehhüm edilsin. 2- Buradaki "hükm" kazâ (hüküm vermek) anlamındadır ve bu, kâfirlere bir tehdittir; Allah azze ve celle onlar hakkında layık oldukları azapla hüküm verecektir.⁸⁸

84 Beydavî, a.e., 1/197.

85 Elmalılı, a.e., 2/1055-60.

86 Beydavî, a.e., 1/383.

87 Nesefî, a.e., 2/65.

88 Âlûsî, a.e., 30/177.

2. Allah'ın adâlet sıfatının alâkalı bulunduğu diğer isim ve sıfatları:

Esmâ-i hüsnâ'dan bazılarının kendi aralarında mânâ yakınlığı bulunduğu gibi, adâlet sıfatının da özellikle diğer bazı sıfat ve isimlerle mânâ ve tecellî noktasında yakın alâkasının olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de - Beydavî'nin tefsiri içinde- gördüğümüz gibi Allah'ın "*Ey insan! Kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Rabbin ki, seni yarattı, seni düzgün yapılı kıldı da, sana tenasüp ve i'tidal verdi!*" (İnfitar-7). ayetinde bahsedilen, insanı yaratma ve denge içinde kılma sıfatı, O'nun Rububiyetini takrir edici mahiyettedir ve insana olan keremini açıklamaktadır. Elmalılı'nın, mezkûr 'adl'e verilen çeşitli tefsirlere göre ortaya çıkan kerem-i ilâhîyi nasıl açıkladığını daha önce görmüştük. Bu arada yine kısmen daha önce de işaret edildiği gibi- Rahman, Rahim, Rezzak ve Hakk ilâhî isimlerinin de Allah'ın 'adl ve âdil isimleriyle ciddi mânâ yakınlığı olduğu aşîkârdır.⁸⁹ Öte yandan yine Allah'ın 'adl ve adâleti kavramının O'nun -mecudatın her birisini.. en büyük daireden en küçük daireye kadar her birine layık ve münasip olarak meyvedar bir nizam ve hikmetli bir intizam ve semeredar bir insicam içine alan, bütün mevcûdatı süslendiren, yıldızlandıran anlamındaki⁹⁰ Hakem ve Hakîm ismi ile hikmet kavramıyla mânâ ve tecellî bakımından birbirinden ayrılmaz şiddetli bir alâkayla alâkalı bulunduğu görülmektedir. Allah'ın adâleti, hikmetine muvafık olarak tecelli etmektedir.⁹¹

Allah'ın 'adl isminin İsm-i A'zam'dan olması:

Bazı İslâm alimleri, Allah'ın İsm-i A'zam'ının hangi isim -veya isimler- olduğu konusunda değişik görüşler beyan etmişlerdir. Meselâ; Hz. Ali (ra)'den bildirildiğine göre İsm-i A'zam; Ferd, Hayy, Kayyûm, Hakem ve Kuddûs olmak üzere altı isimdir. İmam A'zam'ın İsm-i A'zam'ı Hakem ve 'Adl; Abdulkadir Geylanî'ninki, Hayy; İmam Rabbanî'ninki ise, Kayyûm'dur. İsm-i A'zam'ın herkes için bir olmayıp ayrı ayrı olabileceğini belirten ve Hz. Ali'nin görüşünü benimsediği anlaşılan Bediuzzaman'a göre ise Allah'ın 'Adl ismi, bir ism-i a'zamdır veyahut İsm-i A'zam'ın altı nurundan bir nurdur ve İsm-i A'zam'ın sırrını taşımaktadır. O, bu hususta özetle şöyle der: İsm-i A'zam'ın bu altı ismi ve altı nuru, ziyadaki yedi renk gibi imtizaç ederek kudsi bir ziya teşkil etmiş ve, ayrı ayrı güzel renklerde, çeşit çeşit nakışlarda, başka başka ziynetlerde bulunan yıldızlı perdeler içinde mevcudatı sarmıştır. İsm-i Hakem ve İsm-i Hakîm'in bir cilvesi olan fiil-i tanzîm ve nizam, ve İsm-i 'Adl ve Âdil'in bir cilvesi olan fiil-i tevzin ve mîzan ve İsm-i Cemil ve Kerim'in bir cilvesi olan fiil-i tezyin ve ihsan; ve İsm-i Rabb ve Rahim'in bir cilvesi olan fiil-i terbiye ve

89 Bkz., Bediuzzaman, Sözlür, s. 642-3.

90 Bediuzzaman, Lem'alar, s. 352.

91 Bk., Bediuzzaman, Mektubat, (İstanbul 1964), s. 384.

in'am; bu daire-i a'zam-ı âlemde, her biri bir tek hakikat ve bir tek fiil olduklarından, bir tek Zât'ın vücûb u vücûdunu ve vahdetini gösteriyorlar.⁹²

3. 'Adl sıfatının Kur'an'a isnadı:

— *وتمت كلمة ربك صدقا وعدلا* "Senin Rabbinin sözü -kelime- doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır.":(En'am-115) Bu ayette kendisine sıdk ve 'adl kelimelerinin sıfat olarak atfedildiği "kelime" lafzı çoğul bir şekilde "kelimât" olarak da -Hicaz ve Şam kurrasıyla Ebu Amr'in kıraati-okunmaktadır ve bu sözcüğe şu anlamlar verilmiştir: "Allah'ın sana haber verdiği, emr ve nehy ve va'd ve va'id'de bulunduğu her şey"⁹³ veya "kullarına Allah'ın kitaplarında indirdikleri"⁹⁴ veya -Katade ve bazılarına göre- "Kur'an" veyahut da "Allah'ın dini"dir. Âlûsî, muradın Kur'an olduğunun zahir olduğunu söylemektedir.⁹⁵

Buradaki 'adl'in Allah'ın sözüne sıfat olmasıyla ilgili olarak iki tefsirin teklif edildiğini görmekteyiz: 1- Kur'an'da bulunan hususlar ya haber, yahut da tekâlif --ahkâm, emir, nehy, kanunlar- babındandırlar. İşte kelimetullah, eğer haber söz konusu ise doğruluk, ve eğer tekâlif söz konusu ise 'adl ile vasıflanmış olurlar. Bu istikamette, Beydavî, bu ayete "O'nun haber, ahkâm ve va'idleri; haber ve va'idlerinde, doğruluk; akziye (hüküm, icra) ve ahkâmında ise 'adl yönünden üst dereceyi tutmuştur." anlamını vermiştir. 2- Razi'nin teklif ettiği ikinci tefsir ise şöyledir: Allah'ın haber verdiği her va'd ve va'id, sevap ve ceza doğrudur. Çünkü vuku bulması kesindir; bunlar, vukuundan sonra ise 'adl olmuştur, çünkü Allah'ın fiilleri zulüm olma sıfatıyla mevsuf olmaktan münezzehtir.⁹⁶ Evet Elmalılı'nın da belirttiği gibi, Kur'an getirdiği kanunları ve hükümleri yönüyle de tamamen adâlettir, hakkaniyetin kendisidir, zulümden, eğri büğrülükten uzaktır.⁹⁷

II. İNSANLARIN ADL ve ADALETİ

A. KUR'AN'DA İNSANLAR HAKKINDA KULLANILMASI İTİBARIYLA 'ADL, ADALET VE KIST KELİMELERİNİN YÜKLENDİĞİ ANLAMLAR.

1. Her hak sahibine hakkını vermek (İnsaf):

92 Bediuzzaman, Lem'alar, s. 306, 308, 339, 352.

93 Nesefî, a.e., 2/30.

94 İbn Cüzeyy, a.e., 2/35.

95 Âlûsî, a.e., 8/10

96 Razi, a.e., 13/160-1.

97 Elmalılı, a.e., 3/2035.

Daha önce Allah'ın 'adli münasebetiyle ifâde edilmiş olan bu anlam, insanlarla ilgili olarak da bazı ayetlerin tefsiri münasebetiyle müfessirlerce dile getirilmiştir. Meselâ; Razî, Rahman-8 ayetindeki mîzan kelimesinin -ikinci bir tefsir olarak- 'adl mânasına geldiğini bildirip 'adl'in de "her hak sahibine, hakkını vermek" anlamını taşıdığını söylemekte⁹⁸, Elmalılı ise, 'adl'in insanlara emredildiği Nahl-90 ayeti münasebetiyle bu anlamı farklı bir versiyonla şöyle dile getirmektedir: ADİL, her şeyi mertebesine vaz' etmek, hakkı yerine koymaktır ki, bağy'in diğer bir ifâdeyle cevr u zulmün zıddıdır.⁹⁹ Allah ve kul hakkının öncelikle bu anlamla alâkalı bulunduğu açıktır. Adâlet genellikle, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifâde etmektedir.

Bu anlam, tek ferde karşı yapılan adâlette tahakkuk ettiği gibi, bazen de insanlar arasında adâlet yapmada tahakkuk eder ve bu durumda adâlet bazen eşitlikle olur.

a. Hüküm vermede adâlet: Meselâ; Âlûsî, *إن الله يأمركم أن تؤدوا الامانات إلى أهلها و إذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل* "*Gerçekten Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder.*" (Nisa-58) ayeti hakkında, "Burada Cenab-ı Hakk önce, insanlara kendi zimmetlerine bağlanmış bulunan hakları sahiplerine ulaştırmalarını emretmiş, ardından da başkalarının zimmetine bağlanmış bulunan hakların sahiplerine ulaştırılmasını emir buyurmuştur." deyip, mezkûr "adâletle" kelimesine, "insaf ve eşitlik ile" anlamını vermekte ve ayetin sonundaki "*Şüphesiz Allah hakkıyla işiten ve görendir.*" kısmının akebinde de Hz. Peygamber'in Hz. Ali (kv)'ye şöyle dediğini bildirmektedir: "İki hasım arasında hüküm verirken, ikisine de bakışında ve sözünde eşit muamelede bulun!"¹⁰⁰ Doğrudan *hüküm bi'l-'adl* ifâdesinin geçtiği bu ayetten sonra aynı anlamdaki şu ayeti de zikredebiliriz: "*İnsanlar arasında hükmedersen adâletle (بالتقسط) hükmet, muhakkak Allah âdilleri (المقسطين) sever.*"(Maide-42)¹⁰¹

b. Müdayene ayetindeki (Bakara-282) *و يكتب بينكم كتاب بالعدل* -"*Borçlandığınız vakit- bir katip onu aranızda adâletle yazsın.*" kısmı hakkında Âlûsî, tefsir olarak "kâtibin yapacağı iş tesviye ve (haklarını) fazla veya eksik yazmak sûretiyle taraflardan birine meyletmemek olmalı" der.¹⁰² Elmalılı'da şu açıklamayı yapar: "Ve bunu iki taraftan birine meyil göstermeyecek, aynı

98 Razî, a.e., 29/90.

99 Elmalılı, a.e., 5/3117. Lugatçilere ve pek çok alirne göre zulüm: bir şeyi, noksanlık veya fazlalıkla veyahut da vaktinden veya mekânından sapma ile, kendine has kılınanın gayrı bir yere koymaktır. bk., Rağîb İsfahani, a.e., zlm. md.

100 Âlûsî, a.e., 5/64-5.

101 bk., Neseffî, a.e., 1/284.

102 Âlûsî, a.e., 3/55.

seviye de her iki tarafın da haklarını olduğu gibi gözeterek yazabilecek tarafsız adil bir kâtip aranızda yazsın.."¹⁰³

c- ولن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء ولو حرصتم c- *"Kadınlar arasında her yönden adâletli davranmaya ne kadar uğraşsanız da buna güç yetiremezsiniz."* (Nisa-29): Nesefti buradaki eşler arasındaki adâletten kastın "kesinlikle bazısına herhangi bir meyil olmamak üzere eşit davranma (tesviye)" olduğunu söylerken¹⁰⁴, Beydavî de, "çünkü 'adl, kesinlikle (aşla) herhangi bir meylin vuku bulmamasıdır." diyerek bunu vurgulamakta¹⁰⁵, Elmalılı ise, bu münasebetle şöyle demektedir. "Bir de kadınlar arasını denk tutmaya, yani sevgide de eşitlik üzere adâlet yapmaya.. gücünüz yetmez. Hepsini aynı seviyede sevebilirsiniz.. Yani, kadınlar hakkında iki nevi adâlet vardır. Birisi infak ve kasm denilen geceleme nöbeti gibi hukukta adâlet, eşitliktir ki, bu insanın gücü dahilindedir.."¹⁰⁶

d) Karşılık vermede (mücâzat) müsâvat: Karşılıklı muamelelerde misli ile mukabele (insaf) demektir. Rağıb İsfahânî, Nahl-90 ayetinde geçen 'adl kelimesine -ihsan kelimesiyle irtibatlı olarak- bu anlamı vermektedir. O, bu anlamı önce 'adl'in şu iki kısma ayrıldığını söyleyerek açıklar: 1- Mutlak 'adl: Aklın, güzelliğini kabul ettiği, hiçbir zaman da nesholmayan ve yine hiçbir şekilde i'tidâ (hukuka tecavüz) olmakla da vasıflandırılmayan adâlettir. 2- 'Adl oluşu ancak şeriat ile bilinen 'adl (adâlet) ki, bunun bazı zamanlarda neshedilmiş olması da mümkündür, kısas, cinayetlerin diyeti, mürtedin malının ne olacağı konusu gibi. Bunun için Allah Teâla *فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل* "Kim size saldırırsa siz de ona mukabele bi'l-misil olacak kadar saldırın, ileri gitmeyin." (Bakara-194) ve *وجزاء سيئة سيئة مثلها* "Bir kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür." (Şûrâ-40) buyurmuş ve 'adl'i tecavüz ve kötülük diye isimlendirmiştir. İşte Allah Teâla'nın *والاحسان* "Muhakkak ki Allah adâleti ve ihsanı.. emrediyor" (Nahl-90) kavlinde dile getirilen husus budur. Zira 'adl, karşılık vermede müsâvattır, yani; (bize yapılan) hayırsa, (aynı ölçüde) hayırla, şer ise (aynı ölçüde) şerle karşılık vermektir. *İhsan* ise yapılan hayıra ondan daha fazlasıyla, yapılan şerre de ondan daha azı ile mukabelede bulunmaktadır.¹⁰⁷ Rağıb'ın diğer bir ifâdesiyle karşılıklı muamelelerde insaf, adâlettir ve bu da kişinin, arkadaşından, ona yaptığı iyilik kadar iyilik görmesi ve kendisinin ondan gördüğü zarar kadar da ona zarar vermesidir.¹⁰⁸

103 Elmalılı, a.e., 2/979.

104 Nesefti, a.e., 1/254.

105 Beydavî, a.e., 1/308.

106 Elmalılı, a.e., 3/1487.

107 Rağıb İsfahani, a.e., 'adl md.

108 A.e., nsf md.

2. Hüküm bi'l-Hak ve Adâlet-Hak münasebeti:

Kur'an'da iki yerde -birincisi Allah'a, ikincisi ise insana atfen kullanılan- *hüküm bi'l-hak* ifâdesiyle karşılaşıyoruz:

— قال رب احكم بالحق "Rabbim! Hak ile hükmet, dedi." (Enbiya-112).

— يا داود انا جعلناك خليفة في الارض فاحكم بين الناس بالحق "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet." (Sâd-26).

Beydavî, bu ayetlerden birincisi için "Bizimle ehl-i Mekke arasında, - onlara azabın gelişini ve teşdidini muktazî- adâletle hükmet."¹⁰⁹, ikincisindeki "*İnsanlar arasında hak ile hükmet*" kısmı için de "Allah'ın hükmü ile hükmet"¹¹⁰ yorumlarını getirirken, Neseî de, ikinci ayetteki mezkûr kısmı "Allah'ın hükmü ile -zira sen O'nun halifesinin- veya adâletle hükmet" şeklinde anlamaktadır.¹¹¹ Razî'ye gelince o ise, yine ikinci ayet hakkında şöyle demektedir: "...Ahkâm, hak ilâhî şeriatla mutabık olursa o zaman âlemin mesalihi intizam bulur, en güzel şekilde hayır kapıları genişler. İşte *فاحكم بين الناس* kavline murad budur, yani insanlar arasında hak ile hükmedecek bir hakim gereklidir, işte sen o hakim ol!"¹¹²

Bunlardan başka bir de, adâletin hak ile şiddetli münasebetini gösteren şu iki ayete sahibiz:

— ومن قوم موسى أمة يهدون بالحق وبه يعدلون "Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onunla âdil davranan bir topluluk vardır." (A'raf-159).

— "وَمَنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ" *Yarattıklarımızdan, daima hak ile doğru yolu bulan ve onunla âdil davranan bir topluluk vardır.*" (A'raf-181).

Razî, A'raf-159 ayetindeki *يهدون بالحق* (بالحق) kısmı ile ilgili olarak Zeccac'ın şöyle demiş olduğunu bildirir: "'Adl, hüküm bi'l-haktır (hak ile hüküm vermektir.). Şöyle denilir: (Adam) hak ile hüküm verir ve adâlet eder; o adil bir hakimdir."¹¹³ Elmalılı da birinci ayete "hakkı iltizam ile hidayet ederler -halkı irşad eyerler. (و به يعدلون) ve hakkile hüküm ederler." anlamının vermektedir.¹¹⁴ Öyle ise bu iki ayetin tefsirlerinden, adâletle hükmetmenin hak ile hükmetmek olduğu anlaşılmalıdır.¹¹⁵

Kur'an'da ki hak kavramı ile ilgili en önemli ayetlerden biri de şudur:

109 Beydavî, a.e., 2/94.

110 Beydavî, a.e., 2/343,

111 Neseî, a.e., 4/39.

112 Razî, a.e., 26/199-200.

113 Razî, a.e., 15/32.

114 Elmalılı, a.e., 4/2308.

115 bk. Neseî, a.e., 2/81; Âlûsî, a.e., 9/83, 126.

"Eğer hak onların arzu ve isteklerine uysaydı mutlak semavat ve arz ile bunlarda bulunan kimseler bozulur giderdi." (Mü'minun-71): Âlûsî, bu ayet hakkında mümkün ve güzel bulunduğu bir tefsiri şöyle açıklar: "Şayet hak onların arzu ve isteklerine mutlak olarak uysaydı, semavat ve arz salah ve intizamdan tamamıyla çıkardı. Bu kelam, -semavat, arz ve bunların içindekilerin ancak kendisiyle kıyamından ötürü- mutlak olarak hakkın şanını ta'zim için yapılmış bir istidrattır. Ve bu güzel bir tefsirdir."¹¹⁶ "Hakk"ın aslının mutabakat ve muvafakat anlamına geldiğini belirten Rağib İsfahanî ise bu ayet üzerinde şu iki yorumun sahih olabileceği görüşündedir. Buradaki haktan murad: 1-Allah Teâla'dır. 2-Hikmetin muktezasına uygun hükümdür.¹¹⁷

O halde hak ile hüküm, adâletle hükümdür ve adâletle hüküm de ancak Allah'ın hükmüne göre hükmetmekle olur. Nitekim Âlûsî, فاصلحوا بينهما بالعدل "Aralarını adâletle düzeltin" (Hucurat-9) ayetindeki "adâletle" kısmını, "aralarını Allah'ın hükmüne göre faslederek.." şeklinde anlamaktadır.¹¹⁸ Bu anlayış da, adâletle hükmetmeyi emreden ayetler (bk. Nisa-58; Maide-42; Sâd-26) ile Allah'ın kitabı ile hükmetmeyenleri yerine göre fasık, zalim ve kâfir diye vasıflandırarak kınayan ayetlerin (bk. Maide-44) birlikte mütalaasından çıkmaktadır.¹¹⁹

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, inayetiyle hak ve hakikati hüküm buyurup, hak (ç. hukuk) kavramını var ederek hem bunu insan vicdanına yerleştiren ve hem de gönderdiği peygamberlerin dili ile insanlara iyice açıklayan Hak Teâla'dır. Bir şeyin hak ve adalet olması da ancak onun hakka, Allah'ın hükmüne mutabakatıyla olabilir. Evet İslâm medeniyetinin dayanak noktası "hak"tır. Sonucu "adâlet ve ölçülü olmak"tır.

3. İfrat ve tefrit noktaları arasında orta yolu takip etmek, i'tidal,istikamet:

Başta Fahrüddin Razî, Beydavî, Âlûsî, Elmalılı ve Bediuzzaman olmak üzere pek çok müfessir ve alim Kur'an-ı Kerim'deki başta, insana adâletin emredildiği Nahl-90 ayetindeki العدل kelimesi olmak üzere bazı ayetlerin 'adl'in bu anlamını ifade ettiği görüşündedirler.¹²⁰

Razî, mezkûr anlamı i'tikad ve ef'al-i cevarih başlıkları altında, Beydavî; i'tikad, ahlak ve amel bakımından, Âlûsî ve Bediuzzaman ise nefsin kuvvetleri

116 Âlûsî, a.e., 18/52.

117 Rağib İsfahanî, a.e., hkk. md.

118 Âlûsî, a.e., 26/150.

119 TDV İslam Ansiklopedisi, Adâlet md.

120 Razî, a.e., 20/100-103; Beydavî, a.e., 1/678; Âlûsî, a.e., 14/217; Elmalılı, a.e., 5/3117; Bediuzzaman, İşarâtü'l-İ'caz, (İstanbul 1986), s. 24-25.

i'tibariye açıklarlar. Âlûsî'nin Nahl-90 ayeti münasebetiyle kaydettiği bu anlamı Bediuzzaman, Fatiha sûresindeki الصراط المستقيم ifâdesi dolayısıyla şöyle açıklar: "Sırat-ı Mustakim; şecaat, iffet ve hikmetin mezcinden ve hulasasından hasıl olan 'adl ve adâlete işaretir. Şöyle ki:

Değişim, inkılap ve felâketlere maruz ve muhtaç şu insan bedeninde iskân edilen ruhun yaşayabilmesi için üç kuvvet ihdas edilmiştir. Bu kuvvetlerin birincisi, menfaatleri celp ve cezb için kuvve-i şehevîyye-i behîmiyye.. ikincisi, zararlı şeyleri def' için kuvve-i sebu'îyye-i gadabîyye.. üçüncüsü, nef' ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliyye-i melekîyyedir.

Lakin insandaki bu kuvvetlere şeriatça bir hadd ve bir nihayet tayin edilmiş ise de, fitraten tayin edilmemiş olduğundan bu kuvvetlerin her birisi, "tefrit, vasat ve ifrat" namıyla üç mertebeye ayrılırlar. Meselâ: Kuvve-i şehevîyyenin tefrit mertebesi, humuddur ki, ne helale ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi, fücurdur ki, namusları ve ırzları payımal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise, iffettir ki; helaline şehveti var harama yoktur.¹²¹

Ve keza, kuvve-i gadabîyyenin tefrit mertebesi, cebanettir ki, korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi, tehevürdür ki, ne maddi ve ne manevi hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdatlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsülüdür. Vasat mertebesi ise şecaattir ki, hukuk-u dîniyye ve dünyevîyyesi için canını feda eder; meşru olmayan şeylere karışmaz.¹²²

Ve keza; kuvve-i akliyyenin tefrit mertebesi gabavettir ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezendir ki; hakkı batıl, batılı hak suretinde gösterecek kadar malik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir ki; hakkı hak bilir, imtisal eder; batılı batıl bilir, içtinab eder.

ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا

"Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır ve üstünlük verilmiş olur."
(Bakara-269) 123

Diğer bir ifâde ile bu alimler, hikmeti, bir ölçüde, yerli yerince davranma ve her şeyi yerli yerince kullanma şeklinde yorumlamış olmaktadır. Yani,

121Not: Kuvve-i şehevîyyenin; yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi fûrûatında da bu üç mertebe mevcuttur.

122 Not: Bu kuvve-i gadabîyyenin fûrûatında da bu üç mertebenin yeri vardır.

123 Not: Bu kuvvetin şu mertebeye inkısamı gibi; fûrûatı da, o üç mertebeyi havidir. Mesela: İtikatta, ta'til (ilâhî kabul etmemek), ifratır; teşbih (birden fazla ilâhın varlığını kabul etmek), tefrittir; tevhid, vasattır. Ve keza: Halk-ı ef'al meselesinde Cebr mezhebi ifratır ki, bütün bütün insanı mahrum eder. İ'tizal mezhebi de tefrittir ki, te'siri insana verir. Eh-i Sünnet mezhebi vasattır. Çünkü bu mezheb, beyne-beynedir ki, o fiillerin bidayetini irade-i külliyyeye veriyor. bk., Bediuzzaman, a.y. Âlûsî ise, bu i' tikadi hikmetlere ilaveten amelî hikmetleri -meselâ batâlet ile terk-i amel ve ruhbanca yaşamak arasında vasat olan, vacibatın edası gibi- ve ahlakî hikmetleri -mesela, cimrilik ile saçıp savurma arasında orta yol olan cömertlik gibi- hikmetleri hatırlatır.

müstakim ve mu'tedil olmak.. ifrat ve tefrite girmeden her şeyin hakkını verip i'tidalı korumak.. ve iyiliklerde dahi olsa aşırılığa girmeyip dinin, her şart altında yaşanılabilirliği düşüncesini korumak..

Son bir nokta: Kur'an'daki pek çok ayetin 'adl'in bu anlamını dile getirdiği müfessirlerce belirtilmektedir. Mesela: Razi şöyle der: Allah Teâla "İşte böyle, sizi orta bir ümmet yaptık.." (Bakara-143) buyurmuştur; her işte ifrat ve tefrit noktalarından uzak ümmet demektir. Ve yine buyurmuştur ki: "Onlar, harcadıkları vakit israf etmezler, cimrilik de yapmazlar, ikisinin arasında ortayı tutarlar." (Furkan-67) Cenab-ı Hak "Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme. Onu büsbütün de açıp israf etme.." (İsra-29) demiştir. Resulüllah (sav) ibadetlerinde mübalağa edince (çok fazla yapınca) O, "Ta Ha. Biz sana bu Kur'an'ı yorulasın diye.. indirmedik." (Ta. Ha.-1) demiş, ve yine bir topluluk da ibadet konusunda kolaylığa, gevşekliğe yönelince, "Siz zannettiniz mi ki, Biz sizi boşuna yarattık.." (Mü'minun-115) buyurmuştur. Bütün bunlardan murad, 'adl'i ve orta yolu gözetmektir."¹²⁴

4. Söz söylemede 'adl:

Kur'an-ı Kerim'de "وإذا قلتم فاعدلوا ولو كان ذا قربى" *Ve -sizin yakınınız da söz konusu olsa- söz söylediğiniz zaman âdil olunuz.*" (En'am-152) ayetindeki 'adl'in, gerek hüküm vermede, gerek şahitlikte ve gerekse herhangi bir hususta söz söylendiğinde *hakkı ve doğrusunu* (صدق) söylemek olduğu ifade edilmektedir.¹²⁵ Âlûsî, "أدعوهم لأبائهم هو اقسط عند الله" *-Evlat edindiklerinizi-babalarına nispet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu (aksatu) budur.*" (Ahzab-5) ayetindeki "aksatu" hakkında; "bu kelime 'adl anlamındadır; bundan murad, sıdkta, doğrulukta en üst derecede olmandır ve böylece, makamın; 'adl'in değil de sıdkın, doğruluğun zikrini iktiza ettiği dair ortaya çıkabilecek tevehhüm de ortadan kalkmış olur. Yani mâna; sizin onları babalarına nispet ederek çağırmanız, adâlette ve sıdkta, doğrulukta en ileri derecedir, hatta Allah Teâla'nın hükmünde ve kazasında daha da ziyadedir." demekte¹²⁶، "يرمنكم شتان قوم على الا تعدلوا اعدلوا" *Bir topluluğa duyduğunuz kin sizi âdil davranmamaya itmesin. Âdil davranın..*" (Maide-8) ayetindeki 'adl'e de söz söylemede -şahitlikte- ve fiilde adâlet etmek anlamlarını vermektedir.¹²⁷ Nesefî ise, müdayene ayetinde yer alan فليعمل وليه بالعدل *Velisi adâletle*

124 Razi, a.e., 20/103.

125 Nesefî, a.e., 2/40; Âlûsî, a.e., 8/56; Elmalılı, 3/2096.

126 Âlûsî, a.e., 21/148.

127 Âlûsî, a.e., 6/83.

yazdırın." (Bakara-282) cümlesindeki "adâletle" ifadesini "sıdk ve hak ile" anlamında anlamaktadır.¹²⁸

Razî, yukarıdaki En'am-152 ayeti münasebetiyle şöyle demektedir: "Bil ki, söz söylemede adâlet de yine, Allah Teâla'nın, hakkında emaneti edayı vacip kıldığı gizli işlerdendir. Müfessirler bunu yalnız, şahitliğin edasına, veya emir ve nehiy konusuna hamletmişlerdir. Kadı Abdulcebbar ise şöyle der: Bu konuya söz söylemekle ilgisi olan her şey girer; kişinin dine davet ve ilgili delilleri -delili haşv ve ziyadeden uzak bir şekilde mutad, anlaşılabilir, insanların anlayışlarına yakın lafızlarla zikrederek- takrir hususunda söyledikleri girer; emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkerin, insanları rahatsız edecek derecede fazla ve gereğinden az olmaksızın- adâlet vechi üzere yapılması da girer; ve yine bu konuya kişinin anlatıma konu etmiş olduğu sözler de girer, ta ki bunlar da da herhangi bir ziyade ve noksanlık olmasın. İnsanlardan başkalarına mesaj iletmek de bu cümledendir; kişinin bu işi de ziyadesiz ve noksanz olarak eda etmesi gerekir. Ve nihayet bu konuya hakim sözle hüküm vermesi de girmektedir."¹²⁹ Sonra da Allah Teâla bu konuda yakın ile uzak insanların bir tutulması gereğini beyan buyurmuştur.

5. Fidyeye vermek:

Pek çok müfessir *وإن تعدل كل عدل لا يؤخذ منها* (En'am-70) ayetindeki *عدل* i "fidye vermek" mânasında anlamışlardır ki, buna göre anlam "Eğer o nefis bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan alınmaz, kabul olunmaz." şeklinde olmaktadır.¹³⁰ Onlara göre 'adl'in bir anlamı da fidye vermektir; çünkü fidye veren, kendisi için fidye verileni, onun misli para ile denk tutmakta, eşit saymaktadır.¹³¹ İbn Manzûr'un bildirdiğine göre, Ebu Ubeyde, En'am-70 ayetindeki bu cümleye "*o nefis o günde tam adâlet yapsa* da (قساط) (tevbe etse), bu ondan kabul edilmez, zira tevbe ancak dünyada kabul edilir." anlamını vermekte, fakat Ezherî, bunun Kur'an'ın tefsiri itibarıyla fahiş bir hata olduğunu ileri sürmektedir.¹³²

6- Şirk koşmak (Putları Allah'a denk tutmak):

Kur'an-ı Kerim'de *عَدَل* fiilinin insanlar hakkında ب harf-i cerriyyle kullanıldığı şu ayetleri görmekteyiz: *ثم الذين كفروا بربهم يعدلون* "Yine de inkârcılar, Rablerine (başkalarını) denk tutuyorlar." (En'am-1) *وهم بربهم يعدلون* "Onlar Rablerine (başkalarını) denk tutuyorlar." (En'am-150):

128 Neseft, a.e., 1/140.

129 Razî, a.e., 13/235.

130 İbn Manzûr, a.e., 'adl md.

131 Neseft, a.e., 2/18.

132 bk., İbn Manzûr, a.e., 'adl md.; Âlûsî, a.e., 7/187.

Arapça'da عدلت بنا "birisini başkasına müsavî kılmak, denk tutmak"¹³³

ve عدلت فلانا بفلان(عدلا وعدولا) "birisini başkasının benzeri ve yakını saymak, yapmak veya ikisini birbirine denk kılmak" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Ahmer de "kâfir Rabbine başkasını eşit sayıp (tesviye) da ona kulluk ettiği zaman, عدل الكافر بربه عدلا وعدولا" denir."¹³⁴ Müfessirlerimiz ise gerek yukarıdaki iki ayete -iki muhtemel tefsirden biri olarak- ve gerekse Neml-60 ayetine -İbn Zeyd'den menkul ve ikinci bir tefsir olarak bir ب harf-i cerri takdiri ile- şu anlamları vermişlerdir: "O'na putları müsavî kılıyorlar, denk tutuyorlar"¹³⁵. "Başkasını O'na benzetip, O'nun misli yapıyorlar (temsîl)"¹³⁶

Fakat bu anlamlarla birlikte عدل+بالله terkibi artık çoktan Allah'a şirk koşma özel anlamını yüklenmiştir ve âdil, Rabbine başka şeyi eşit tutan müşriktir. Hz. Ali (ra)'e isnat edilen كذب العادلون بك اذ شبهوك بأصنامهم "Sana şirk koşanlar, seni putlarına benzettikleri vakit yalan söylüyorlar." sözünde olduğu gibi, bir kadının Haccac'a yönelttiği إنك قاسط عادل "Sen zalimsin, müşriksin veya sen müşrik bir zalimsin" sözünde de aynı anlam bulunmaktadır. Sa'd b. Cübeyir, En'am-1 ayetindeki son kısım için "yani şirk koşuyorlar" derken, Rağib ve Âlûsî de, En'am-150 ayeti için, burası Allah'ın هم به مشركون¹³⁷ (Nahl-100) kavli gibidir, demektedirler.¹³⁸

7-'Udûl, inhiraf, sapmak:

Şirk koşma anlamıyla ilgili olarak zikri geçen En'am-1 ve 150 ile Neml-60 ayetlerindeki يعدلون kelimeleriyle, Nisa-135 ayetindeki الا تعدلوا kelimesi hakkında teklif edilen diğer bir tefsir ise عدل kökünün genellikle عن harf-i cerriyle kullanılan عدلاً وعدولاً - عدلاً kalıbıyla olmasıdır. Masdarındaki farklılıkla birlikte, kanaatimizce عن harf-i cerrinin mânâya aksi istikamette yaptığı etki neticesinde bu kalıp yerine göre "meyletmek" (Nisa-135 ayeti hakkında)¹³⁹, "inhiraf etmek" (Neml-60 ayeti hakkında) ve "yüz çevirmek" (En'am-1 ayeti hakkında)¹⁴⁰ anlamlarını taşımaktadır. Bu durumda mezkûr ayetlerin

133 Neseî, a.e., 2/2.

134 İbn Manzûr, a.e., 'adl md.

135 Neseî, a.e., 2/2.

136 İbn Cüzeyy, a.e., 2/3

137 "Onlar Allah'a şirk koşanlardır."

138 İbn Manzûr, a.e., 'adl md.; Rağib İsfahanî, a.e., 'adl. md.

139 İbn Manzûr, a.y.; Âlûsî, a.e., 5/168.

140 Neseî, a.e., 2/2; Âlûsî, a.e., 7/84-5.

vazisinden *يعدلون* ile birlikte bu nan ب harf-i cerri başta türlü değerlendirilmektedir. Âlûsî, Neml-60 ayetindeki *بل هم يعدلون* kısmı ile ilgili olarak şunları söyler: "Buradaki *يعدلون*, inhiraf mânasındaki 'udûl'den gelmektedir; yani, şüphesiz onlar, adetleri; hak yolundan tamamıyla 'udûl (sapmak) ve, bütün işlerinde de istikametten inhiraf etmek olan bir topluluktur; işte bunun içindir ki, apaçık haktan -ki bu tevhididir- 'udûl olan o işlerini yapmaktadırlar ki bu da, şirk koşmak demek olan apaçık batıla bağlanmadır." Âlûsî daha sonra da, bu kelimeye "başka ilahlarını Allah'a eşit koşarlar" anlamının da verilmiş olduğunu söyler. Fakat o, ilk tefsirin kelamın mâkabline daha uygun düştüğü görüşündedir.¹⁴¹ Belirtmek gerekir ki buradaki 'udûl (sapmak) masdarı mezmum (kötü) ve memduh (iyi) anlamlarda kullanılabilir. Ancak Kur'an-ı Kerim'deki kullanım mezmum anlamda olmuştur.¹⁴²

B. 'ADL KELİMESİNİN İSİM OLARAK KULLANILMASI:

Kur'an-ı Kerim'de çok nadiren de olsa 'adl kelimesinin isim olarak kullanıldığını görmekteyiz. İlgili ayetler içinde bu kelimeleri görelim:

— *..Yahut onun dengi oruç tutmaktır.*" (Maide-95):

Buradaki *عدل* kelimesi, 'adl şeklinde de -'ayın'ın fethasıyla, Kisaî ve ehl-i Medine kıraati-, 'idl şeklinde de -'ayın'ın kesrasıyla, İbn Amir kıraati- okunmuştur.¹⁴³ 'Adl'in aslı masdardır ve İbn Manzûr'a göre *عدلت بهذا عدلا*

sözünden alınmadır. Beydavî, burada 'adl'in, mef'ûle itlak olunduğunu belirtir. Âlûsî'nin söylediğine göre 'idl de mef'ul mânasındadır. Bu iki kelimenin anlamları konusunda temel iki görüşün olduğunu görmekteyiz: 1- Anlamları farklıdır: Bu temel görüşte onlanların mühim bir kısmına göre 'adl, bir şeye, onun cinsinden olmasa bile- kıymetçe muadil, müsavî olan; 'idl ise, cins ve cirm bakımından -miktarca- müsavî olan, onun misli olan şey anlamındadır.¹⁴⁴ Rağîb İsfahanî, bu konuda şöyle der: " 'Adl/ve 'idl birbirine yakın anlamdadırlar. Fakat, 'adl, ahkâm gibi basiretle idrâk olunan hususlarda -ki, Allah Teâla'nın *عدل ذلك صيما* ar kavlinde durum böyledir.-, 'idl.. ise, tartılan, sayılan ve ölçülen şeyler gibi, duyularla idrâk olunan hususlarda kullanılır."¹⁴⁵ Bu şıkla ilgili olarak başka farklı görüşlerin de var olduğunu belirtelim: 2-

141 Âlûsî, a.e., 20/5.

142 Âlûsî, a.e., 7/87.

143 İbn Manzûr, a.e., 'adl md.; Âlûsî, a.e. 7/29.

144 İbn Manzûr, a.y.; Beydavî, a.e. 1/359; Neseff, a.e. 1/303; Âlûsî, a.e., 1/251, 7/29.

145. Rağîb İsfahanî, a.e., 'adl md.

Zeccac ve Basralı dilciler ise, isim olan 'adl ve 'idl'in her ikisinin de, gerek aynı cinsten ve gerekse başka cins şeyden olsun bir şeyin "misli" mânasında olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Vahidî de bu görüşü benimser ve Kâb b. Malik'in şu sözünü kaydeder:

صبرنا لا نرى لله (عدلا) على ما بنا متوكلينا

"Başımıza gelenlere tevekkül ederek sabrettik. Allah'ın da hiç misli olmadığını bilmekteyiz."

Bu görüşler müvacehesinde ayetteki mezkûr kelimenin, bir şeyin muadili, dengi veya misli anlamını taşıdığı anlaşılmaktadır. Ferra ise, 'adl'e; bir şeyin, onun cinsinden olmayan muadili anlamını verir ve kelimenin buradaki mânası ise "fidye"dir, der.¹⁴⁶

— ولا يؤخذ منها عدل — "Kıyamet gününde.. hiç kimseden fidye de alınmaz."

(Bakara-48)

— لا يقبل منها عدل — "O günde- kimseden fidye kabul edilmez" (Bakara-123):

Buradaki 'adl kelimesine İbn Abbas (ra) fidye anlamını vermektedir. Ondan, kelimeye "bedel" -yani bir adam yerine başka bir adam- anlamını verdiği de rivayet edilmiştir.¹⁴⁷ Fidyeye anlamını benimseyen müfessirler, kelimeye bu anlamın; fidyenin, kendisi için fidye verilene denk sayılmış olması dolayısıyla yüklenmiş olduğunu söylerler.¹⁴⁸ Sa'leb'in, 'adl; kefil ve rüşvettir, dediğini bildiren Âlûsî, bu anlamın ayette söz konusu olmadığını belirtmektedir.¹⁴⁹

— بحكم به ذوا عدل منكم — "İçinizden adâlet sahibi iki kişi hükmeder." (Maide-95).

— اثنان ذوا عدل منكم — "İçinizden adâlet sahibi iki kişi aranızda şahitlik etsin." (Maide-106).

— واشهدوا ذوي عدل منكم — "İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi şahit tutun." (Talak-2).

Âlûsî bunlardan ilk ayetteki ذوا عدل tabiri hakkında "iki âdil hakem" anlamını vererek kelimenin fiil anlamıyla irtibat kurmakta¹⁵⁰, Elmalılı da, "ilim ehli makamında itimada şayan iki doğru kimse" açıklamasını yapmaktadır.¹⁵¹ Son ayet münasebetiyle ise Rağîb İsfahanî, buradaki 'adl'in adâlet olduğunu ifade eder. Öte yandan yine Âlûsî, Bakara-143 ayetindeki "ümmeden vasatan"

146 İbn Manzûr, a.y.

147 Âlûsî, a.e., 1/251.

148 Beydavî, a.e., 1/79; Neseî, a.e., 1/47.

149 Âlûsî, a.y.

150 Âlûsî, a.e., 7/26.

151 Elmalılı, a.e., 3/1815.

(orta ümmet) terkindeki "vasat" (orta) kelimesini açıklarken, bunun şahitlik konusundaki --kuvve-i akliyye, kuvve-i şehviyye ve kuvve-i gadabiyenin kemali, yani bu kuvvelerin yerli yerinde kullanılması anlamındaki-- adâlet olduğunu söyler ve kulların bilgisinin ancak zahirî gözle görüleni kapsayabileceği için fakihlerin hukukun ihyası konusunda, büyük günahlardan kaçınmayı ve küçük günahlarda da ısrar etmemeyi onun yerine koyup adâlet ismini verdiklerini belirtir.¹⁵² Said b. Müseyyeb'in Talak-2 ayetindeki ذوي عدل terkinde verdiği anlam da ذوي عقل "akıl sahibi iki kişi" şeklindedir.¹⁵³

C. İNSANLARA ADÂLETİN EMREDİLDİĞİ EN ÖNEMLİ İKİ AYET VE BU KONUDA YAPILAN YORUMLAR.

1- Nahl-90 ayeti: *بن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى* Muhakkak ki Allah adâleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fehalık ve azgınlığı da yasaklar."

Müfessirlerimizin bu camî ayetteki 'adl'i, adâleti, çeşitli anlamlarda ve "ihsan"la irtibatlı olarak anlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu hususta verilen anlamları maddeler halinde serdetmeden önce bu ayetin nüzulünü anlatan şu rivayeti görelim: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Osman b. Maz'un Cumahî (ra) şöyle demiştir: "Ben ilkönce Muhammed (as)'a karşı duyduğum hayadan ötürü Müslüman olmuşum; fakat İslam kalbimde henüz takarrür etmemişti; bu vaziyette bir gün onun yanında bulundum; bir ara o bana konuşurken gözlerinin semaya yönelip sağdan aşağı doğru indiğini gördüm. Sonra aynı durum tekrar oldu. Bunun üzerine ona sordum. O da bana şöyle dedi: "Ben seninle konuşurken birden Cibril sağımdan indi ve bana şunu söyledi: Ey Muhammed! Şüphesiz Allah adâleti, ihsanı.. emrediyor, 'adl; Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet, ihsan; farzları mükemmelen edâ etmek.. tir." Bu sahabi, sözünü "bunun üzerine kalbime iman yerleşti de.." şeklinde sürdürmektedir.¹⁵⁴

a-İbn Abbas, kendisine atfedilen rivayetlerden birinde --yukarıdaki hadise de mutabık olarak--, 'adl; Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet, ihsan ise farzların edasıdır, diğer bir rivayette, "adl, hal'-ı endad (Allah'ın şeriki olmadığına inanmak); ihsan da, Allah'a sen O'nu görüyormuşcasına kulluk etmen ve nefsin için arzuladığın şeyi insanlar için de arzulaman; kişi eğer mü'min ise, imanının artmasını ve eğer kâfir ise senin İslâm'da kardeşin

152 Âlûsi, a.e., 2/4-5.

153 İbn Manzûr, a.y.

154 Razi, a.e., 20/100.

olmasını arzulamandır.", diğer bir rivayette de " 'adl, tevhididir; ihsan ise onda ihlaştır." demiştir.¹⁵⁵

b- Birbiri ile alakalı olan şu iki yorum: Nesefi, buradaki 'adl hakkında ilk tefsir olarak şöyle demektedir: " 'Adl, aranızdaki haklar konusunda adâleti gözetmek (tesviye), zulmü terk etmek ve her hak sahibine hakkını vermektir, ihsan ise size karşı kötülükte bulunana iyilik yapmaktır."¹⁵⁶ Taberi de, " 'Adl, insaf demektir ve bize nimetlerini vereni ikrar, ihsanlarına mukabil şükür ve hamdin ehline (Allah'a) olduğunu söylemek de insaftandır; ve bu, 'adl olunca... da bizim; Allah'tan başka ilah olmayıp, sadece O'nun ilah olduğuna ve şerikinin bulunmadığına şahadet etmemiz lazımdır.." der.¹⁵⁷ Burada bu iki görüşün hakkı hak sahibine vermek noktasında birleştiği görülmektedir.

c- Zemahşeri ise, 'adl'den kasdın Vacib (olan hususları yerine getirmek) olduğunu söyler ve bu yorumu, Allah'ın kullarına kıldığı farzları, onların tâkatleri yetecek şekilde emretmekle onlara karşı âdil olmuş olmasına bağlar. O, ihsanın da Nedb (nâfileleri ifa etmek) manasını taşıdığını ifade etmektedir: Ona göre Cenab-ı Hakk'ın bu iki hususu bir arada emretmesinin sebebi, farzlarda kusurların meydana gelmesi ve Nedb'in de bunları doğrultması ihtimalidir.¹⁵⁸ Nesefi'nin de ikinci sırada verdiği bu tefsiri, İbn Cüzeyy ise, haklar konusu çerçevesinde değerlendirmektedir: 'Adl, vacibatın işlenmesi; ihsan ise mendubatın işlenmesidir ve bunlar, Allah Teâla'nın ve yaratıkların hakları konusundadır.¹⁵⁹

d- Razî, Beydavî ve Âlûsî gibi bazı müfessirler burada emredilen 'adl'i, her şeyde ifrat ve tefrit noktaları arasında orta yolu takip etmek mânasında anlamışlardır. İbn Abbas'a atfedilen mezkûr tefsirleri kuvvetli bulmayan ve mânayı bu ayette --kendileriyle emir ve nehyde bulunulan bütün lafızlar arasındaki muhtemel tenasübe göre vermek isteyen Razî, 'adl'e yukarıdaki anlamı verdikten sonra ihsanı ise şöyle açıklar: "Bil ki, 'adl üzerine ziyade bazen ihsan, bazen de isâet (kötülük) olur; mesela, taatlerde 'adl, vacibatın edasıdır, vacibata ziyade yapmak ise ayrıca taat olur ki, işte bu, ihsan nevindedir. Kısacası taatlerin kemmiyet ve keyfiyetce edasında mübalağa yapmak, ihsandır."¹⁶⁰ Beydavî ve Âlûsî'nin de ihsanı yaklaşık olarak aynı anlamda anladıkları görülmektedir. Bu görüşün de bir noktada üstteki ile çakıştığı müşahade edilmektedir.

e- Rağîb İsfahani'ye göre 'adl, karşılık vermede (mücazat) müsavattır; eğer (bize yapılan) hayır ise o zaman (aynı ölçüde) hayırla ve eğer şer ise o zaman da (aynı ölçüde) şerle karşılık vermektir; ihsan ise hayra ondan daha

155 Taberi, a.e., 14/162; Razî, a.e., 20/101.

156 Nesefi, a.e., 2/297.

157 Taberi, a.e., 14/162.

158 Zemahşeri, a.e., 2/424.

159 İbn Cüzeyy, a.e., 2/293.

160 Razî, a.e., 20/102.

fazlasıyla, şerre de daha aزیyla mukabele de bulunmaktır.¹⁶¹ Şu rivayet de bu tefsiri destekler mahiyettedir: Âlûsî'nin İbnu'n-Neccar'ın tarihinden naklettiğine göre, Ali b. Ebi Talib (kv), kendi aralarında mürüvvet konusunda konuşmakta olan bir cemaat ile karşılaşmış ve onlara Allah'ın إن الله يأمر بالعدل والإحسان

kavlini hatırlatarak şunları söylemiştir: "Adl, insaftır; ihsan ise fazlasıyla yapmadır; artık bundan sonra geriye ne kalır? Ve buna göre ihsan mertebelerinin en yücesi de kötülük yapana karşı iyilikte bulunmaktır ki, Nebîmiz (sav) de bize bunu emretmiştir"¹⁶². Âlûsî, şöyle bir tefsiri de bize vermektedir: 'Adl, (kişinin başkasına) insafla davranması ve kendisine de insafla davranılmasını istemesidir; ihsan da, (başkasına) insafla davranması kendisine ise insafla davranılması talebinde bulunmamasıdır.¹⁶³ Yine Rağîb'in bu maddede zikredebileceğimiz diğer bir yorumu ise şöyledir: 'Adl, (kişinin başkasına olan) vereceğini (borcunu) vermesi ve alacağını da almasıdır; ihsan ise, borcundan daha fazlasını vermesi ve alacağından daha azını almasıdır.¹⁶⁴

f- İbn 'Uyeyne'nin bu konudaki te'vili tasavvufî boyutlu ve çok mânîdardır: Bu pasajda 'adl'in mânası, ona göre insanın Allah için işlediği amel konusunda, sinesindeki hal ile dışa vurduklarının birbirine denk, müsavî olması; ihsanın mânası ise içinin dışından daha güzel olmasıdır.¹⁶⁵

g- Büyük müfessir Elmalılı ise, şimdiye kadar ifade edilenlerin büyük bir kısmını camî bir yorum getirmiştir: O şöyle demektedir: "Adil; insaf ve hakkaniyet ve istikamet mefhumlarını tazammun eden bir denkleştirmedi ki terazinin dili gibi ifrat ve tefrit arasında bir nokta-i tevhid ve istikamet olarak her iki tarafında muadele (denkleşme) denilen bir müvazenet ifade eder. Ve bundan dolayı adâlete ve adâlet düsturlarına mîzan dahi itlak olunur. Nitekim وأزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط (Hadid-25) buyurulmuştur. Yani adâlet nizam-ı âlemdir. Ve amel ve taatte vakip miktarı ifade eden bir fazilet-i ahlakîyedir. Şüphe yok ki, her hakkın başı Hak Teâla'nın hakkı olan uluhiyyet hukukudur. Uluhiyyet hukukunun birincisi ise vahdaniyettir. Çünkü şerik ve naziri bulunanın en üst seviyede ta'zime istihkakı olamaz. Binaenaleyh 'adl'in başı tevhid-i ilahîdir."¹⁶⁶ Onun böylece İbn Abbas'tan 'adl'in Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmek olduğuna dair nakledilen tefsiri, bir tahsis değil temsil saydığı anlaşılmaktadır.

2- A'raf-29 ayeti: قل أمر ربي بالقسط "De ki, Rabbim bana adâleti emretti.":

161 Rağîb İsfahânî, a.e., 'adl md.
162 Âlûsî, a.e., 14/217.
163 Âlûsî, a.e., 14/218.
164 Rağîb İsfahânî, a.e., hsn. md.
165 Taberî, a.e., 14/163; Âlûsî, ay.
166 Elmalılı, a.e., 5/3117.

— İbn Abbas ve Dahhâk burada ifası *القسط* dan maksadın tevhid ve *lâ ilâhe illallah* olduğu görüşündedirler. İbn Abbas, bunun delili de *القسط* (Âi-i İmran-18) *شهد الله أنه لا اله إلا هو والملئكة وأولو العلم قاتما بالقسط* ve bu kelimenin anlamı da, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadetten başka bir şey değildir, demektedir. Bu yorumu kabul ettiği anlaşılan Razi'ye göre ise, *Lâ ilâhe illallah* i söylemek; Allah Teâla'yı zâtı, ef'ali ve ahkâmı ile tanımayı, sonra da onun bir ve şerikinin olmadığını bilmeyi (ma'rifet) kapsar.¹⁶⁷ Bu tefsire ayetin makablindeki "Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz!" kısmının te'siri olduğu düşünülebilir.

— Beydavî ve Âlûsî, buradaki *القسط* kelimesinin de-- Nahl-90 ayetinde olduğu gibi-- yine ifrat ve tefrit noktaları arasındaki orta yolu takip etmek anlamına geldiğini ifade ederler.¹⁶⁸ Âlûsî'nin kaydettiğine göre Mücahid ve müfessirlerin ekserisi ise bu kelimenin işlerde istikamet ve adâlet olduğunu söylemişlerdir. Atâ ve Süddî de, maksadın "adâlet ve, ma'kulde güzel, savab (doğru) olduğu ortaya çıkan"¹⁶⁹ --veya Nesefti'nin ifadesiyle-- "adâlet ve her akıl sahibi nezdinde güzel olan" şeyi yapmak olduğu görüşündedirler.¹⁷⁰

— Ebu Müslim'den nakledildiğine göre ise burada *القسط* dan murad, "bütün taatler ve (Allah'a) yaklaştıran ameller" olmalıdır.¹⁷¹

Bu bahsi Âlûsî'nin *وأنزّلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط* "*İnsanların adâletle hareket etmeleri için de Resullerle berabert kitap ve mîzanı (ölçüyü) indirdik.*" (Hadid-25) ayetindeki *kıyam bi'l-kıst* tabirine verdiği geniş anlamı kaydedek bitirelim: "Bu, adâlet demektir ve, insanlar arasındaki karşılıklı işlerde mîzanı kullanmakla, ahiret ile ilgili işlerde ise kitaba sarılmakla işi düzene koymaya düzgünleştirmeye (tesviye) şamilidir; bu, câmf bir lafızdır ve dünya hayatı ve ahiret bakımından kendisiyle vasıflanması gereken her şeyi kapsamaktadır."¹⁷²

III.ADALETİN ÖNEMİ

Bu kısımda Allah hakkındaki adâletle, insanlara emredilen adâletin önemini inceleyeceğiz.

-
- 167 Razi, a.e., 14/57; Âlûsî, a.e., 8/106-7.
168 Beydavî, a.e., 1/420.
169 Razi, a.e., 14/57.
170 Nesefti, a.e., 2/50.
171 Âlûsî, a.e., 8/106-7.
172 Âlûsî, a.e., 27/188.

A.KÂİNATTAKİ ADALETİN ALLAH'IN VE AHİRETİN VARLIĞINA DELİL OLMASI

— يا أيها الإنسان ما غراك بربك الكريم الذي خلقك فسويك فعدلت

Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Rabbin ki, seni yarattı, seni düzgün yapılı kıldı da sana tenasüp ve i'tidal verdi." (İnfar-6,7): Son kısmı Allah'ın yaratma ve adâletinden bahseden bu ayetlerin ilk kısmı hakkında İbn Cüzeyy şu yorumu getirmektedir: "Burası bir tevhid (kınama) ve itib ifadesidir ve mânası şöyledir: Hangi husus seni Rabbin hakkında aldattı da nihayet sen onu inkâr ettin veya O'na asî oldun yahut O'ndan gaflette bulundun? Bu durumda itaba; kâfirler, mü'minlerin isyankârları ve salihlerden de bazı zamanlarda Allah'tan gafil olanlar dahil olmuş olurlar."¹⁷³ Beydavî'nin bu ayetin ikinci kısmı hakkında yaptığı tefsir ise şöyledir: Sifat olan bu kısım, Rububiyeti takrir edip keremi açıklamakta ve, bunları yapmaya ilk olarak gücü yeten Zat'ın daha sonra ikinci kez de ahirette gücünün yeteceğine dikkatimizi çekmektedir."¹⁷⁴ Bu ayet ve yorumlarından da anlaşılacağı üzere, Allah Teâla'nın adâleti, O'nun varlığına, birliğine ve ahiretin kat'iliğine delâlet etmektedir.

Evet bu varlık âleminde görünen adâlet her şeyden önce tevhidi ispat etmektedir. ¹⁷⁵

B. ADALETİN KUR'AN'IN MAKSATLARINDAN BİRİ OLMASI:

Bu hususu iki başlık altında incelememiz mümkündür.

1- Kur'an'ın Allah'ın 'adl ve adâletini değişik vecheleriyle sık sık vurgulaması, dile getirmesi:

Bediuzzaman bu hususta şöyle demektedir: "Kur'an'daki anasır-ı esasiye, Kur'an'ın takip ettiği maksatlar; Tevhid, Nübüvvet, Haşir, Adâlet ve İbadet olmak üzere dördttür.. Bu dört maksat, Kur'an'ın hey'et-i mecmuasında bulunduğu gibi; sûrelerinde, ayetlerinde, kelimalarında, hatta kelimelerinde bile sarahaten veya işareten veya remzen bulunmaktadır. Çünkü, Kur'an'ın küllü, cüz'lerinde görüldüğü gibi, cüz'leri de, Kur'an'ın küllüne ayinedir. Bunun içindir ki, Kur'an, muşahhas olduğu halde, efrad sahibi olan küllî gibi tarif edilir."¹⁷⁶ Onun daha sonra Kur'an'dan bazı muşahhas örnekler içerisinde,

¹⁷³ İbn Cüzeyy, a.e., 4/349.

¹⁷⁴ Beydavî, a.e. 2/589.

¹⁷⁵ Bu hususu Bediuzzaman, gayet güzel açıklamaktadır. Bk. Bediuzzaman, Lem'alar, s. 308-9. Sözler, s. 50. 65-67, 83-85.

¹⁷⁶ Bediuzzaman, İşarâtu'l'İ'caz, s. 11-12.

içerisinde adâletin de bulunduğu bu maksadları göstermeye çalıştığını görüyoruz:

الله باسمه gibi ayetlerde: ".Teyemmün, teberrük ve istiâne gibi çok vecihleri havî ve tevhid, tenzih, senâ, celâl ve cemâl ve ihsan gibi çok makamları tazammun ve, tevhid ve nübüvvet, haşir ve adâlet gibi dört maksada işaret eden *besmele* zikredilen yerlerin her birisinde bu vecihlerin, bu makamlardan biri itibariyle zikredilmiş ve zikredilmektedir."177 "الرَّحْمَنِ" nizam ve adâlete, الرَّحِيمِ de, haşre delalet eder.. رَبِّ الْعَالَمِينَ adâletle nübüvete remizdir.. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ zaten sarahaten haşir ve kıyamete delâlet eder. --Ve keza إِنَّا نُغْفِرُ لَكَ كَثِيرًا sedefi de o dört maksadın cevherlerini tazammun etmiştir."178

2- Kitap ve mîzanın insanların adâletle kaim olması maksadıyla indirilmiş olması:

Hadid-25 ayetinde وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ "*İnsanların adâletle hareket etmeleri, adâleti yerine getirmeleri için de.. kitap ve mîzanı indirdik.*" buyurulmaktadır. Âlûsî, --mezkûr kitabın, mâkablının de işaret etmiş olduğu gibi bütün ilâhî kitaplara şamil olmak üzere kitap cinsi ve, mizanın da adâlet veya terazî anlamlarına yorumlandığı-- bu ayetteki لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ "*İnsanların adâletle kaim olması için*" kısmının kitap ve mîzanın indirilmesinin illeti olduğunu söylemektedir.¹⁷⁹ Yani kitabın indiriliş maksadı adâlet olmaktadır ki bu, genelde bütün kitaplar hakkında geçerli olmakla birlikte Kur'an hakkında ise daha da üst seviyede nazar-ı itibara alınması gereken bir husus olmaktadır.

C. KUR'AN'DA MÎZAN'A VERİLEN ÖNEM

Özellikle Rahman sûresinin baş tarafında olmak üzere Kur'an-ı Kerim'in bazı yerlerinde mîzan kelimesi kullanılmaktadır ve bu kullanım itibariyle de konumuzu ilgilendirmektedir. Önce Rahman sûresindeki ilgili pasajı görelim:

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ. أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ. وَاقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ.

"*Semayı yükseltti ve mîzanı koydu. Sakın tartıda (mîzan) taşkınlık etmeyin. --veya tartıda taşkınlık etmeyesiniz diye mîzanı koydu--. Tartıyı (vezni) adâletle yapın, terazide (mîzan) eksiklik yapmayın*" (Rahman--7-9): Buradaki mîzanın

177 A.e., s. 32.

178 A.e., s. 13.

179 Âlûsî, a.e., 27/88.

konulmasının her hal ü kârda, Razî'nin de ifade ettiği gibi, adâlete işâret etmekte olduğunu belirtelim. Elmalılı, bu ayetler münasebetiyle şöyle der: "Burada mîzan, eşyanın gerek ağırlık itibariyle ve gerek diğer hususlarda miktarlarının bilinmesine ölçü olarak herhangi bir alet mânasına yorumlanabildiği gibi --ki bu durumda mîzanın konulması, Kurtubî'nin kaydettiğine göre adâletin emredilmesi anlamına gelmiş olmaktadır.¹⁸⁰-, daha genel bir anlam ifade etmek üzere adâlet mânasında kullanıldığı ve (ayrıca) şeriat olarak da tefsir edildiği olmuştur."¹⁸¹ Görüldüğü gibi bu pasajda mîzan kelimesi üç kere, *vezn* kelimesi ise bir kere zikredilmiştir. Zemahşerî, bunun şiddetli bir tavsiye ve takviye için tekrar olduğunu söylemiş¹⁸², fakat bazı alimler kelimenin marife olarak zikir ve iadesinde, ilk zikredilenin ikincinin aynı olması gerektiği şeklinde bir küllî kaide olmadığı, peşpeşe gelen üç fasılanın da aynı mânada bir tekrardan ibaret olmasının uygun düşmeyeceği cihetle bu üç mîzan kelimesine ayrı ayrı mânalar vermişlerdir.¹⁸³ Rağıb İsfahanî, *وَقِيمُوا الْوِزْنَ بِالْقِسْطِ* kısmının; insanın, fiil ve söz olarak talebinde bulunduğu her şeyde adâlete riayet etmesine, gözetmesine işâret etmekte olduğunu söylemekte¹⁸⁴, Elmalılı ise müteakip *وَلَا تَحْسُرُوا الْمِيزَانَ* kısmı hakkında "ve mîzanı aksatmayın, eksiltmeyin, teraziyi su-i istimal ile ahirette mîzanınıza yazık etmeyin diye mîzanı koydu ve semaya yükseklik verdi O Rahman." diyerek baş tarafla da irtibatlı güzel bir yorumda bulunmaktadır. Burada geçen mîzan kelimelerine ne anlam verilirse verilsin, Bediuzzaman'ın da kaydettiği gibi, bu kökün bu pasajda, dört mertebe, dört nevi mîzan'a işâret edecek tarzda dört defa zikredilmesi kâinatta mîzanın derece-i azametini ve fevkalâde pek büyük ehemmiyetini göstermektedir. Bediuzzaman, kâinatta mîzanla Kur'an'ın bize emrettiği mîzan arasındaki alâka münasebetiyle ise şöyle der: "Ahkâm-ı Kur'anîyenin ne derece kâinatla alakadar ve kâinat içine kök salmış ve sarmış bulunduğunu ve o hakaiki bozmanın, kâinatı bozmak ve sûretini değiştirmek gibi mümkün olmadığını bil!"¹⁸⁵

Razî ise bu pasaj münasebetiyle şöyle demektedir: Buradaki mîzan'ın konulması adâlete işârettir. Burada şu nükte vardır: Allah Teâla (sureye) önce ilimden bahisle başlamış sonra da içinde ilim nevelerinin en şerefliyelerinin bulunduğu şeyi, yani Kur'an'ı zikretmiştir. Daha sonra da adâleti zikretmiş ve onunla ilgili hususların en özelini, yani mîzanı, teraziyi zikre konu etmiştir. Bu, Allah Teâla'nın "*Biz.. kitabı ve mîzanı indirdik*" (Hadid-25) --tâ insanlara

-
- 180 Kurtubî, a.e., 17/154.
181 Elmalılı, a.e., 7/4666-7.
182 Zemahşerî, a.e., 4/44.
183 Razî, a.e., 20/90-91; Elmalılı, a.y.
184 Rağıb İsfahanî, a.e., *vzn md.*
185 Bediuzzaman, *Lem'alar*, s. 310.

kitapla amel etsinler ve kitabın kendilerine emrettiği hususları da mîzan ile işlesinler diye-- anlamındaki sözü gibidir. O halde Cenab-ı Hakk'ın "Kur'an'ı öğretti" ve "Mîzanı koydu" sözü "Biz.. kitabı ve mîzanı indirdik." sözünün mislidir. Eğer; ilmin büyük bir nimet olmasında şüphe yoktur, ama mîzanda, terazide hangi büyük nimet vardır ki, burada Allah'ın nimetleri arasında sayılmıştır? denilecek olursa, biz de şöyle deriz: İnsan, haklarının kısılmasına ve aldatılmaya karşı çıkar ve az bir şeyde dahi olsa başkasının kendisine galip gelmesine razı olmaz; bunun kendisine bir istihkâr ve istihfaf olduğunu düşünür ve onu hasmına terk etmez.. işte (mîzanla) tebyîn --açıklığa kavuşturma-- ve tesavî --karşılıklı hakların dengelenmesi-- olmasaydı, cehalet, aklın gitmesi ve sarhoşluk durumlarında olduğu gibi, şeytan insanlar arasına kin düşürecekti. Nitekim akıl ve ilim, âlemin ma'mur olmasının devamı için nasıl sebep olmuşlarsa, aynı şekilde hikmet içinde adâlet de bir sebeptir; adâletin esbabının en özeli ise mîzandır, terazidir; bu tam bir nimettir ve, - ancak yokluğunda kıyameti anlaşılan su ve hava gibi-, çokluğu ve kendisine ulaşılanın kolaylığından ötürü de nimet oluşunun adem-i zuhuruna bakılmaz.¹⁸⁶ Mezkûr âlet mânasıyla mîzanın konulmasındaki önem ise, Âlûsî'ye göre, Cenab-ı Hakk'ın, kulları hakkında gökten inen bazı ahkâm ve kanunları ve, başkalarından bir şey alma ve vermede işlerini tesviye etmek gibi kulluk ile ilgili bazı hususları ona bağlamasından kaynaklanmaktadır.

ولقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد —
 "Muhakkak Resulüllerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirmeleri, adâletle kaim olmaları için, beraberlerinde kitabı ve mîzanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki, onda büyük bir kuvvet.. vardır." (Hadid:25) Elmalılı, buradaki mîzan kelimesi hakkında şöyle der: Mîzan da bilinen terazi demektir ki, âlemdaki, müvazenet (denge) kanununun bir alâmeti ve mi'yanı (ölçüsü) olarak eşyanın müvazenetini (dengesini) tayin için kullanılır. Bunun indirilmesi ise, Allah tarafından beşerin bilgisine sunulması, ilham ile bildirilmesi, çalıştırma ve kullanımının öğretilip emrolunmasıdır ki, bu da müvazeneyi (dengeyi) anlayan bir aklı ve fikrî mîzan (ölçü) ile ilgilidir.. Adî terazi tartabildiği şeylerde bir adâlet, bir denkleştirme mi'yanı olmakla beraber hukukî müvazenelerin (dengelerin) hepsini ölçmek için yeterli değildir. Fakat adâlet mefhumunun en hususî bir örnek veya vasıtasını gösterdiği için mîzan kelimesi mutlak adâlet remzi olarak da kullanılır. Burada da mîzan'ın; hukukî, sosyal ve siyasî müvazeneyi tayin eden adâlet mi'yanı mânasına olması uygundur. Elmalılının mîzan hakkındaki bu son yorumunu Beydavî şu şekilde açıklamaktadır: Bundan muradın, müteakip "Biz demiri de indirdik ki, onda büyük bir kuvvet.. vardır." kısmının da işaret etmiş olabileceği gibi, --siyasetin ayakta tutulması ve düşmanların def' edilmesi maksadıyla indirilmiş-- adâlet

186 Razi, a.e., 29:90.

(ölçüleri) olması da caizdir.¹⁸⁷Razî bu pasaj münasebetiyle, mezkûr *kitap*, *mizan* ve *demir* kelimeleri arasındaki münasebet vecihlerinin pek çok olduğunu söyler ve zikrettiği vecihlerden birincisinde özetle şöyle der: İnsanların mükellef tutuldukları hususlar; a) yapılması gerekenler, b) terk edilmesi gerekenler olarak iki kısma ayırmaktadır. Yapılması gerekenler esas hedeflenenlerdir ki, ruhla alakalı olan kısmı maarif, bedenle alakalı olan kısmı ise uzuvların amellerine konu teşkil etmektedir. Bu durumda *kitap*, hakkın batıldan, hüccetin de şüpheden tamamen ayrılması için, nefsanî fiillerden gerekenlerin yapılmasına vesile olan; *mizan*, bedenî fiillerden gerekenlerin yapılmasına vesile olan --zira amellerle ilgili zor tekâlifin en büyük kısmı insanlarla muamele ile alakalı bulunmaktadır ve mizan ile ancak adâlet zulmünden ve fazla da eksikten temeyyüz etmektedir--; *demir* ise, kendisinde şiddetli bir kuvvet bulunan ve insanları yapılmaması gereken şeylerden vazgeçiren şey olmaktadır.¹⁸⁸

D. YAPILAN BORÇLANMANIN ÂDİL BİR FAKİH TARAFINDAN YAZIYA GEÇİRİLMESİNİN GEREKLİLİĞİ:

ويكتب بكم كتاب بآدم
"Borçlandığımız vakit bir kâtib onu aranızda adâletle yazsın." (Bakara-282) Müfessirler, bu ayetin ifade tarzından, bir kâtibin, yazdığı şeylerin şeriate uygun olarak düzenlenmiş olması için, bu konuda adâleti yerine getirebilecek fakih bir alim olmasının gerekliliğinin delâlet ettiği sonucunu çıkarmaktadırlar¹⁸⁹ ki, bu durum mezkûr konuda adâlete verilen önemi gösterir.

E. KUR'AN'DA ADALETİN ŞİDDETLE EMİR VE TAVSİYE EDİLMESİ VE ADALETİN TAKVAYA EN YAKIN OLMASI:

1- Çeşitli yönleriyle adâletin emredilmesi:

İnsanın mahiyetindeki haksızlığa ve zulme olan meyil dolayısıyla Kur'an-ı Kerim çeşitli şekillerde ve vesilelerle adâleti emretmekte ve adâlete teşvikte bulunmaktadır. Çeşitli beyan tarzlarına sahip bu ayetlerden teberrüken bir ikisini zikrelelim:

187 Beydâvî, a.e., 2/500.

188 Razî, a.e., 29/240-1.

189 Beydâvî, a.e., 1/187; Neseî, a.e., 1/147; Âlûsî, a.e., 3/55-56.

... إن الله يامر بالعدل... "Muhakkak ki Allah adâleti.. emrediyor." (Nahl-90) ayeti: Mudakkik müfessir Âlûsî, burada ve devamında istikbal sîğasının ihtiyar edilmesinin teceddüd ve istimrar ifadesi için olduğunu söylemektedir. 190

... ورفوا الكيل والميزان بالقسط لانكف نفسا ولا وسعها... "Ölçüyü ve tartıyı adâletle yapın, tam ve denk tutun. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz." (En'am-152) Adâlet aslında zor bir şey ise de, insanlar buna güçlerinin yettiği kadar uymakla mükelleftirler. Güçlerinin yetişmediği affedilmiştir.

... يا أيها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط شهداء لله ولو على أنفسكم ولوالديكم ولأقربائكم... "Ey iman edenler! Kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa, adâletle kaim ve müstakîm hakimler olup 'adl u hakkaniyeti ikame ediniz, Allah için şahitler olunuz. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) ister zengin, ister fakir olsun. Allah onlara sizden daha yakındır. Hak'tan sapmakla --veya adâlet ediyoruz zannıyla-- hevaya uymayınız, keyf u arzuya tabi olmayınız." (Nisa-135):

... يا أيها الذين آمنوا كونوا قوامين بالله بالقسط ولا تخرجكم شتان قوم على لا تعدلوا عدل... "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden, kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adâletli olun; çünkü bu, takvaya daha yakındır." (Maide-8).

Müfessirimiz Elmalılı Hamdi Yazır, bu son ayet (Maide-8) münasebetiyle şöyle demektedir: Tevhid dininin ahlâkî gayesini, sosyal ve siyasî hikmetini özetleyen bu ayetin benzeri Nisa sûresinde (135 inci ayet) geçmişti. Fakat orada "قوامين بالله بالقسط شهداء لله" "Adâleti tam yerine getirerek, Allah için şahitler olun", burada ise "قوامين بالله شهداء بالقسط" "Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden kimseler olun.", buyurulmuştur. Gerçi iki mânanın birbirini gerektirmiş olduğunda şüphe yoktur. Elbette adâletle ayakta duran, Allah için ayakta; Allah için ayakta olan da adâletle şahitlik eden olur. O halde ifade sırf kelamda bir san'at gösterme ve çeşitlenmeden ibaret sayılabilir. Fakat dikkat edilirse anlaşılır ki, orada asıl maksad, Tu'me olayında olduğu gibi sevgi ve iltimas yerlerinde adâlet ve hakkaniyeti gözetmek, kendisi ve sevdiği yakınları aleyhinde bile olsa hakkı (doğruyu), itiraf ve adâleti icra ettirmek idi. Burada ise maksad, düşmanlık ve nefret yerlerinde adâlet ve hakkaniyeti gözetmek, düşmanın lehinde bile hak ve adâleti tutmak ve tatbik etmektir. Yani orada dahilî siyaset, burada ise harici siyaset nokta-i nazarı galiptir. İkinci olarak orada sözün gelişi kullara adalet ile Allah'a ihtisas ve kulluğu te'mindir. Burada ise Allah'a ihtisas ve kulluk ile kullara adâleti te'mindir. Her iki nokta-i nazarla

dâ birincide adâletle ayakta durmakla, burada Allah için ayakta durmakla başlamanın uygun olduğu açıktır. Binaenaleyh شهداء بالنسط hep adâlet ve hakkaniyet şahitleri olarak hakkı yerine getiriniz. Her filliniz ve sözünüz Allah için olsun. Her yönden adâlet ve hak şahidi olunuz, adâleti yerine getirmede numune-i imtisal olunuz. ولا يجر بكم شيطان قوم على الا تعبدوا. Ve bir kavme şiddetli kininiz veya onların size karşı kin ve düşmanlığı sizi adâletsizliğe sevk etmesin. Artık harici siyasette düşman olan kâfirler hakkında adâlet bu derece önemle vacip olunca, dahili siyasette ve müslümanlar hakkında adâleti yerine getirmenin ne büyük bir fariza olduğunu ve Nisa sûresi âyetine ne kadar önem vermek lazım geldiğini kıyas ediniz. 191

2. Adâletin takvaya en yakın olması:

Az önce zikredilen Maide 8 âyetindeki **عندو هو قرب التقوى Adâletli olun** cümlesi hakkında Nesefî şöyle der: Allah Teâla ewela onlara kinin kendilerini itmesiyle adâleti terk etmelerini yasaklamış, sonra da ayrı bir ifadeyle te'kid ve teşdid maksadıyla adâletin emredilmesi hususunu tasrih etmiş, en sonunda ise **هو قرب التقوى** isti'naf cümlesiyle adâleti emretmesinin sebebini beyan etmiştir. 192 Âlûsi ise âdil davranmanın takvaya en yakın oluşunu şöyle açıklamaktadır: Adâlet, takva ile münasebette en çok içli dışlı olandır (edhal) çünkü takva taatin nihayeti, adâlet ise taatların onlarla en çon münasebet içerisinde (enseb) olanıdır. Bu durumda ikisi arasındaki yakınlık bir taatin diğer bir taatle olan münasebeti olmaktadır. Adâletin en yakın oluşunun takva üzerinde adâletin takvada bir lütûf olması itibariyle olması da muhtemeldir; bu ise sebebin müsebbêbe ulaşılması münasebetidir ve yine bu illetin sonki cüz'ü mesabeşindedir. Bu husustaki yorumları Elmalîmîn şu ifadeleriyle bitirelim: Adâlet yapınız ki, o, takvaya daha yakındır. Allah'ın korumasına girmek için en yakın vasıtadır; evet adâlet böyle yüksek ve takvaya en yakın bir görevdir. Fakat takvanın aynısı da değildir. Bunun için adâlet yapınız ve Allah'tan korkunuz. En yüksek gaye budur. 193

G. ADÂLETİN ÖNEMİNİ BELİRTEN DİĞER BAZI AYETLER:

1. **Ve emrolundum ki aranızda adâletli yapayım** (Sûra 15) âyeti: Elmalîh, bu âyet hakkında şu yorumu yapmaktadır: Yani, Allah'ın hükümlerini ve şeriatini adâlet ile tebliğ ve icra ediyeyim. O zulüm kaynağı olan şunun bunun arzusu ile yapılan şirk ve azgınlık hükümlerini atıp, Hak hükmiyle Allah için herkes arasında adâlet edeyim. Bundan anlaşılır ki, din

191 Elmalîh, a.e., 3-1592-4. Ayrıca bk., Âlûsi, a.e., 6-83.

192 Nesefî, a.e., 1-274.

doğrultmanın en önemli tezahürlerinden birisi zulüm hükümlerini kaldırıp adâlet yapmaktır. Bu da Allah'ı bir bilip dinine doğru sarılmakla olur.¹⁹³ Yine Elmalılı, يا داود إنا جعلناك خليفة في الارض فاحكم بين الناس بالحق (Sâd-26) ayeti münsebetiyle ise: "Ya Davud, muhakkak biz seni Arz'da bir halife kıldık --yani kendi keyfine göre asaletle hükümet etmek üzere değil Allah Teâla'nın namına izafetle onun ahkâmını icraya memur ki Adem'in hilkatinin hikmeti de bu idi. فاحكم بين الناس بالحق imdi insanlar arasında hakkile hükmet --zira hilafetin mânası budur--".demektedir.¹⁹⁴

2--*Bir* "وإذا قلتم فاعدلوا ولو كان ذا قربى وبعهدا لله اوفوا ذلكم وصابكم به لعنكم تذكرون 2- *kimsenin leh veya aleyhinde-- söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adâleti gözetin, doğruyu söyleyin; Allah'ın ahdini yerine getirin. İşte Allah size iyice düşünesiniz diye bunları buyurmuştur.*" (En'am-152): Bu ayetteki adâletin getirilmesinin emredildiği ilk cümleden sonra yer alan "*Allah'ın ahdini yerine getirin*" kısmını Beydavî, "yani, adâlete mülazemet (kesin riayet) ve şeriat ahkâmını te'diye hususunda size ahdetmiş, tavsiye etmiş olduğu ahdini" şeklinde yorumlar¹⁹⁵. İbn Abbas'ın dediğine göre ise bu ayetler, bütün ilâhî kitaplarda hiç nesholunmamış olan muhkemattandırlar.¹⁹⁶

3- "*Ölçtüğünüz zaman tastamam* وزنوا بالقسطاس المستقيم ذلك خير و أحسن تأويلا 3- *ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir. Hem de neticesi bakımından daha güzeldir.*" (İsra-35): Bu ayetteki *daha iyidir* kısmı ile ilgili olarak "Yani dünyada daha iyidir; çünkü bu, insanların böyle yapan kişi ile iş görme hususunda istek duymaları ve o kişi hakkında güzel övgüde bulunmaları için bir sebeptir." diyen Âlûsî, müteakip و أحسن تأويلا kısmı hakkında ise şu tefsirleri kaydeder: Yani: Ahirette üzerine terettüb edecek sevaptan ötürü akıbetçe daha güzeldir.. veya, doğru ölçü ve terazi ile iş yapmanın bizzat kendisi en hayırlıdır, çünkü bu bir emanettir; emanet de bir kemal sıfatıdır; akıbet itibariyle de dünyada en güzel olandır; zira insanlar arasında kalplerin meyline, beraber iş görmeye istek duymaya ve zikr-i cemile bir sebeptir ve aynı zamanda zenginliğe de götürür; ahirette de öyledir; zira böyle yapmak, azaptan kurtulmak ve sevapla kazanmak için de bir sebeptir.¹⁹⁷

H. ADÂLETLE HAREKET EDENLERİN ÖVÜLMESİ

1- Adâleti emredenle böyle olmayanın müsavi olmadığına dair

- 193 Elmalılı, a.e., 6/4231.
194 Elmalılı, a.e., 6/4093.
195 Beydavî, a.e., 1/410.
196 Neseft, a.e., 2/41.
197 Âlûsî, a.e., 15/72.

Cenab-ı Hakk'ın zikrettiği mesel:

Nahl-76 ayetinde şöyle buyurulmaktadır: "Allah şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yükür: onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adâleti emreden kimse eşit olur mu?". Bu ayette verilen temsil, Katade, Mücahid ve bazılarına göre putlarla Allah hakkında yapılmıştır ve bu durumda burada 'adl'in emredilmesi Allah'a atfedilmiş olmaktadır. Fakat İbn Abbas ise, buradaki temsilin mü'min ile kâfir arasında yapılmış olduğu kanaatindedir. Taberi'nin de tercih ettiği bu görüşü¹⁹⁸ Elamlılı da benimsemekte ve yorum olarak şunları dile getirmektedir: Şimdi bir düşünölsün.. o doğru söylemez, hakka karşı dilsiz ve efendisine yük olan kişi.., bir de doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu? Elbette olmaz. İşte kâmil mü'minin misali budur. Kendisi doğru yolda gider, hak din ile dindar, ilmi ile amel ederek doğruyu söyler, adâlet ve doğruluğu emreder, iyiliği emreder ve bu şekilde söz ve yetki sahibi olur. Ve böyle yaparken kendisi adâlet ve doğruluktan ayrılmaz. Şüphe yok ki, böyle adâlet emreden insanlar içinde, adâleti gerçekleştirmekle görevlendirilmiş olanlar da doğruluktan sapacak olsalar bile kolaylıkla bunu yapamazlar. Onun içindir ki Peygamberimiz bir hadis-i şerifinde كما تكونوا يولى عليكم "Siz nasıl iseniz, ona göre üzerinize amir tayin edilir" buyurmuştur. Zamanımızda yaşayan müslümanların perişan olmalarının sebepleri de bu noktadan ve bu misalden çıkarılabilir.¹⁹⁹

2- Hz. Peygamber'in adâletin timsali olması ve şeriatının da adâleti temsil etmesi:

Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'deki pek çok ayetin de beyan ettiği gibi bütün hayatını i'tidal ve istikamet üzere sürdürmüştür. O, bütün sünen-i seniyyesinde, ahval-i fitriyesinde ve ahkâm-ı şeriyyesinde, hadd-i istikameti ihtiyar etmiş ve zulüm ve zulümat olan ifrat ve tefritten, israf ve saçıp savurmadan içtinab etmiştir.

Fahrüddin Razî, insanlara adâletin emredildiği Nahl-90 ayeti münasebetiyle ifrat ve tefrit aşırılıklarıyla dolu pek çok felsefi ve dinî görüş ve uygulamalardan bahsederek mu'tedil orta yolun ise Hz. Muhammed (sav)'in bize getirmiş olduğu şeriat olduğunu söyler; Hz. Musa (as)'ın dininde teşdidin, Hz. İsa (as)'ın dininde de tesahülün pek fazla bulunduğunu, âdil orta yolun ise Muhammed (sav) şeriatinin olduğunu bildirir ve bu konuda örnekler verir.²⁰⁰

3- Hz. Musa (as) kavminden bir cemaatin adâletleri dolayısıyla övülmesi:

198 Taberî, a.e., 14/150-1
199 Elmalılı, a.e., 5/3111-5.
200 Razî, a.e., 20/102.

"Musa'nın kavminden hakkile doğru yolu bulan ve onunla adil davranan bir topluluk da vardır." (A'raf-159): Bu ayette mezkûr hasletleri dolayısıyla yadı-ı cemili yapılan topluluğun kimler olduğu hakkında farklı görüşler dile getirilmiştir: 1) Hz. Musa (as) zamanındaki bir kısım insanlardır. 2) Hz. Peygamber döneminde mezkûr vasıflara sahip bulunan Abdullah b. Selam vb. sahabelerdir. 3) Burada söz konusu edilenler Hz. Musa ile bizim Peygamberimizin zamanları arasında yaşamış bir cemaattir.²⁰¹

4-Allah'ın âdilleri sevmesi ve adâleti emredenleri öldürenleri azab ile tehdit etmesi:

Allah Teâla bir yandan Maide-42, Hucurat-9 ve Mümtehine-8 ayetlerinde adâleti emir buyurup âdilleri de sevdiğini beyan etmekte, diğer yandan Âl-i İmran-21 ayetinde ise insanlardan adâleti emredenleri öldürenlerin azab-ı elime çarptırılacağını bildirmektedir.

5-Adâletin Muhammed ümmetinin vasfı olması:

— A'raf-181 ayetinde "Yarattıklarımızdan daima hak ile doğru yolu bulan ve onunla adil davranan bir topluluk vardır." denilmekte ve Hz. Peygamber de bir hadis-i şerifinde burada zikri geçenlerin kendi ümmeti olduğunu beyan buyurmaktadır.²⁰² Nesefi ise burada vasfedilenlerin alimler ve dine davet edenler olduğuna dair bir tefsiri kaydetmiştir.²⁰³

— *و كذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس* —
üzerinde şahitler olmanız, Rasulün de sizin üzerinize şahit olması için sizi orta bir ümmet yaptık. (Bakara-143) ayetindeki *orta ümmet*, pek çok müfessir tarafından bütün işlerinde ifrat ve tefritten uzak âdil ('adl) ümmet olarak yorumlanmıştır.²⁰⁴ Kendisi de bu görüşü dile getiren Âlûsî, ayetteki "diğer insanlar üzerinde şahitler olasınız diye" kısmı hakkında ise "burası Allah'ın yolları açıkladığına ve Resulüller gönderdiğine ve bu Resullerin de tebliğ görevini yapıp insanlara nasihatte bulduklarına dair kıyamet gününde diğer ümmetler üzerine şahitler olasınız diye, anlamındadır ve bu şahitlik, orta ümmet yapılmanın bir gayesidir.. " demektedir.

SONUÇ:

Kur'an-ı Kerim'de esas itibariyle 'adl ve kıst kelimeleriyle ifade edilen adâlet, Allah'ın kâinattaki bütün mevcudata hikmetine göre, isti'dat olarak taleb ettikleri gerekli bütün imkân ve sûretleri vererek her şeyi belli bir ölçü ve denge içerisinde yaratıp idare etmesi; özellikle de küçük kâinat olan insanı

201 Âlûsî. a.e., 9/83-84.

202 Âlûsî. a.e., 9/126.

203 Nesefî. a.e., 2/87.

204 Âlûsî. a.e., 2/4-5. Bu ifade hakkında teklif edilen diğer anlam ise "en hayırlı ümmet" şeklindedir.

maddi ve mânevî düzgünlük, i'tidal ve tenasüp içerisinde, mümkün olabilecek en güzel kıvamda yaratması ve ona, kendisini gücü ile denge içerisinde bir kullukla mükellef tuttuktan sonra yine hikmetiyle ahirette amellerinin karşılığını vermesidir.

İşte böylece kâinatta her şeyi yerli yerine koyan ve mîzanı vaz'eden Allah, kullarında da yine kendi koyduğu mîzanı ve güzellikleri görmeyi murad etmiş ve onlara şiddetle en geniş dairede adâleti emretmiştir.

İnsanın '*adl* ve *adâleti* ise esas itibariyle; bir yönden, kişinin düşüncesinde, davranışında ve sözünde sırat-ı müstakimi takip etmesi; diğer yönden de başka insanlara yönelik olarak, insan aklı ve ilâhî şeriatca belirlenen her hakkı --bazı durumlarda insanlar arasında eşitliğe de riayet ederek-- hak sahibine vermesi, diğer bir ifade ile onun hep Allah'ın istediği güzellikleri sergilemesidir.

Hulasa adâlet; Allah'ın hikmetine göre her şeyi --belirli bir ölçü ve denge içerisinde-- yerli yerine koymuş olduğu bu âlemde, insanın da --kendi âleminde-- her şeyi, kendisine öğretildiği şekilde yerli yerine koyması, denge ve istikameti takip etmesidir. Kur'an'ın hakikatlerinden ve İslamiyetin düsturlarından olan adâlet, insanlar hakkında bir yönüyle bütün faziletlerin başı, diğer yönüyle de faziletin bütün nevilerini camî bir vasıftır.